नं ६६३-घ

स्पन्दसूत्रविवृति:

स्पन्दसूत्रविमर्शिनी (भक्तिशास्त्रम्)

पत्राणि ४३ (सम्पूर्णम्) 63

नं ५५२-घ

कर्त्ता वसुगुप्त: राजानक:

क्षेमराज:

[illegible]

रुद्राः प्रतिरूपाः देवौघाः
पशवः ब्रह्मादयः

ॐ नमः शिवाय नमो नमः ॐ श्रीगणेशाय नमः ॐ रुद्रदेवजनवर्गसमुद्-
यन्नियतो यत्र विश्रान्तिमृच्छेत् यन्नान्तर्यस्य विश्वं स्फुरितमपि यद्यन्तरायं विश्वमे-
तत स्वात्मस्थं यानंदपूर्णे स्थूलदृश्नमयानुवरस्पंदनन्द्वैतन्यशांकरं तज्जयति
यदखिले द्वैतभासाद्यात्मसामंजस्यमालोच्यसूत्रीनामिह तन्त्रतः शिव
सूत्रं व्याकरोमि गुर्वाम्नायविगानतः इह कश्चिद्भुक्तिपातवशोन्मिषन्महेश्व
रभक्त्यतिशयाद्द्वैतैरीकृताः वरदर्शनस्य नागबोध्यादिसिद्धादेशनतः शिवा
गमपरः पारमेश्वरनानायोगिनीसिद्धसत्संप्रदायपवित्रितहृदयः श्रीमहा
देवगिरौ महामाहेश्वरः श्रीमान्वसुगुप्तनामा गुरुरभवत् कदाचिच्चासौ द्वैत
दर्शनाधिवासितप्राये जीवलोके रहस्यसंप्रदायो माविच्छेदीत्याशयतोऽनु
जिघृक्षापरेण परमशिवेन स्वप्नेऽनुगृह्योन्मिषितप्रतिभाः कृतः यथात्र महीभृ-

द्वि

तिमहतिशिलातलेरहस्यमस्तिलस्थितिगाम्यानुग्रहयोग्येषुप्रकाशयेत्ति·
पवुद्धस्यासावत्त्रिषंस्तांमहतीशिलांकरस्पर्शनमात्रपरिवर्तनेनतः संवा·
पाश्नि ३ दीकृतस्वमोपम्यहीकृत्येमानिशिवोपतंयहरूपाणिशिवसूत्राणिततः
समासस्मार एतानिचसम्यगधिगम्यभट्टकल्लटादोषुसच्छिष्येषुप्रकाशि
नवान् स्पंदकारिकाभिश्चसंगृहीतवान् तत्पारंपर्यप्रामाणिकास्पंदसूत्रा·
एवस्माभिः स्पंदनिर्णयेसम्यक्निर्णीतानि शिवसूत्राणितनिर्णीयंते न
चप्रथमंतरेस्वभेदावादिख्यातिपक्षेणचैतन्यपरमार्थःशिवएवविभुरा
त्मेत्यादिशति चैतन्यमात्मा ५ सू·चेतितस्वकस्यापिसत्ताभावाच्चितिक्रि
यासर्वसामान्यरूपेति चेतयतेतिचेतनं सर्वज्ञानक्रियास्वतंत्रस्वतत्स्वभा
वस्तैन्यंसर्वज्ञानक्रियासंबंधमयंपरिपूर्णस्वातंत्र्यमुच्यते तच्चपरमशिव

शिव· २

स्यैव भगवतो स्वन्ताश्रितं नानानन्तपरतंत्रवृत्तिनिवात स च यद्यपि नित्यत्वव्यापक
त्वामूर्तत्वाद्यनन्तधर्मात्मा तथापि नित्यत्वादीनामन्यत्रापि संभवादस्यासंभ·
विनः स्वातंत्र्यस्यैव बोद्धुरीकारप्रदर्शनमिदमित्यं धर्मान्तरप्रतिक्षेपतश्चैतन्य·
मिति भाव अनयेन दर्शितं न देवात्मानः पुनरस्यः कोऽपि देवाद्यभ्युपगमोऽभि·।
ऽभिन्नाभिन्नस्वभावस्तस्याद्वैतत्वे ऽनयानामनाश्रितादात्मनो भेदानुपपत्तेश्च
तो देशकालाकारैश्चिद्व्यतिरेकाद्वेद्यमानत्वेनासद्भिश्चेत्यमानत्वेन च वि
दात्मभिर्भेदस्याधानमशक्यत्वाद्विभुत्वेनात्मनां स्वभावभेदस्याघटना
द्दश्यमाणानीमा·व्यतिरिक्तमलसंबंधयोगेनापि भेदस्यानुपपन्नेःस्यात्स्वल·
स्यसमत्वेपि मुक्तिदशायां तदुपशमनात्मनानाम [illegible] वादस्य च क्रमशक्यत्वा·
न्मलसंस्कारसंबंधेनानादिदीक्षावाक्यर्थविरूपकर्षणावाप्तमुक्तशिवासंभावि

२

णपवस्फुरिति यथोक्तं चैतन्यमेवात्मेति नानात्मवादस्यानुपपत्तिः स्वविता
ग्रष्यवात्माक इति जिज्ञासून्प्रत्युपदेश्यान्प्रति बोधयितुं न शरीरप्राणबुद्धि
शून्यानि लौकिक चार्वाक वैदिक योगाचारमाध्यमिकाद्यभ्युपगता
न्यात्मा अपितु यथोक्तं चैतन्यमेवात्मेति तस्यैव शरीरादिकल्पितप्रमातृ
पदेऽपि प्रकल्पिताहंविमर्शमयप्रमातृत्वेन स्फुरणात् उक्तं च श्रीमन्
जिद्भट्टारके परमात्मस्वरूपं तु सर्वोपाधिविवर्जितं चैतन्यमात्मनो रूपं सर्व
शास्त्रेषु पठ्यते इति चिद्धर्मा सर्वदेहेषु विशेषो नास्ति कुत्रचित् अतश्च त
न्मयं सर्वं भावयन्भवजिज्जनः इति एतदेव यतः करणवर्गोऽयं विमूढोऽमूढ
वत्स्वयं इति कारिकाद्वयेन संगृहीतोपदेश्यान्प्रति साभिज्ञानं गुरुणोपदिष्टं
श्रीस्पन्दे किंच यदेतच्चैतन्यमुक्तं स एवात्मा स्वभावः विशेषाचोदनाद्भावा

शिव· भावत्कस्य विश्वस्य जगतो न ह्यचेत्यमानः कोपि कदाचित्कस्यापि स्वभावो भव
३ ति चेत्यमानस्तु स्वप्रकाशचिदेकीभूतत्वाच्चैतन्यात्मैव उक्तं च श्रीमद्रुष्मभै
3 रवे यावन्न वेदका एते तावद्वेद्याः कथंप्रिये वेदकं वेद्यमेकं तु तत्त्वं नास्त्य·
शुचिस्ततः इति एतदेव यस्मात् सर्वमयो जीव इति कारिकाद्वयेन सङ्ग्र
हीतं एतच्चैतन्यमेव विश्वस्य स्वभावस्तदेव तन्माधनाय प्रमाणमाविष्कु
धी६ मन्त्रपपुरुषम् तस्यापि स्वप्रकाशचैतन्यात्मनिसिद्धिकत्वाच्चैतन्यस्य च योक्तृ
त्वा केनाप्यावरीतुमशक्यत्वात्सदाप्रकाशमानत्वात् यदुक्तं शिवदृदृ·
ये स्वपदा स्वशिरश्छायां यद्वल्लङ्घितुमीहते पादोद्देशे शिरो न स्यात्तथेयं बै·
न्दवी कलेति यां लङ्घितुमीहते तस्य यथा पादोद्देशे शिरो न स्यात्तथेयमित्य
र्थसंबन्धः एतेनैवाशयेन संपदे यत्र स्थितमित्याद्युपक्रम्य तद्दर्शितपरमार्थेन·

इत्यनेन महता ग्रंथेन प्रकाशात्मा कस्पंदतत्त्वरूपं चैतन्यं सर्वदा स्वप्रकाशं परमार्थ-
सदस्तीति प्रमाणीकृतं यदि जीवजडात्मनो विश्वस्य परमशिवरूपं चैतन्यमेव स्व-
भावस्तत्कथमयं बंधः स्यात्प्रकाशांतये संहितये यांतरयावाकारस्य स्रैघात्मस्त्रैघ
पाठतस्तत्रमाह ज्ञानं बंधः इत्येकसूत्रस्यावित्यकाशाव्यतिरिक्तं नु किंचिदुपप-
हे ५ द्यत इति मलस्याप्यकाशत्ता कीदृग्वा तन्निरोधक संस्यादिति भेदवीजभक्तिया-
परिहारेणं मलमज्ञानमिछंति संसारांकुरकारणमिति अज्ञानाद्वध्यते लोक-
स्ततः सृष्टिश्च संहृतिरि-ति श्रीमालिनीविजयश्रीसर्वाचारोक्तदृष्ट्यायः पर-
मेश्वरेण स्वस्वातंत्र्यप्रशक्त्याभासितस्वरूपगोपनारूपया महामायाशक्त्या स्वा-
त्मन्याकाशकल्पनाश्रितान्यश्रुतिमायाप्रमातृतेसंकोचावभासितस्यापव शिवा-
भेदाख्यातिमात्मकाज्ञानस्वभावो इत्यमत्यनात्मकाणवमलसतत्त्वसंकुचितज्ञा

शिव· ४

नात्माबन्धः यथा च व्यतिरिक्तस्य मलस्यानुपपन्नत्वं तथास्माभिः श्रीस्वच्छंदोद्योते
पंचमपटलान्तरीं तत्त्वविचारे वितत्य दर्शितं एष च सूत्रार्थो निजाशुद्ध्यासमर्थस्येति·
कारिकाभागेन संगृहीतः एवमात्मन्यनात्मताभिमानरूपाख्यातिलक्षणाज्ञाना·
त्मकेनाज्ञानेन केवलं बन्धो यावदनात्मनि शरीरादावात्मताभिमानात्मकमज्ञानमू
लं ज्ञानमपि बन्ध एव एतच्च परामृतरसापाय इति कारिकया संगृहीतं एवं चैतन्यमा
त्मेनोक्ते यत्किंचित्स्वातंत्र्यात्मकं रूपं तच्चिदात्मन्यपि स्वातंत्र्याप्रथात्मविज्ञाना·
केवलस्वरूपमयतामात्रात्मना रूपेण स्वातंत्र्येऽपि देहादावबोधरूपेणानात्म्या·
त्मताभिमानात्मना रूपेणाद्विप्रकारमाणवमलमनेन सूत्रेणासूचितं तदुक्तं श्रीप्र·
त्यभिज्ञायां स्वातंत्र्यहानिर्बोधस्य स्वातंत्र्यस्याप्यबोधता द्विधाणवं मलमिदं स्व
स्वरूपापहानितः इति किमीदृगाणवमलात्मैव बन्धो नेत्याह योनिवर्गः कलाश

४

रीरं बंधकत्वेनावर्तते योऽयं योनेर्विश्वकारणस्य मायायाः संबंधी वर्गः माला
पारंपर्येणाव न केवलं देहभुवनाद्याकारेणैव किंतु विकल्पनाद्यात्मककलादि
दित्वेन तत्त्वसमूहः तद्रूपं मायीयं तथा कलयति स्वरूपावेशेन तत्तद्रूपत्वपरि
च्छिनत्तीति कलाव्यापारः शरीरं स्वरूपं यस्य तत्कलाशरीरं कार्ममलमपि
बंधकत्वमर्थः एतदपि निजाशुद्धासामर्थ्यस्य कर्तव्येष्वभिलाषिणः अनेनैव
संगृहीतं यथा चैतत्तथास्मदीयात्स्पन्दनिर्णयादवबोद्धव्यम् एवं च कलादी
नां किंचित्कर्तृत्वादिलक्षणत्वं स्वरूपमाणवमलमिति विलग्नं पुंसां मायावरकत
यामलत्वेन सिद्धमेव यडुक्तं श्रीस्वच्छंदे मलमप्रथमस्त चैतन्यकलाविद्यासमा
श्रितं एतेन रंजितात्मानं कालेन कलितं तथा नियत्या यमितं भूयः पुंभावे
नोपबृंहितं प्रधानाशयसंपन्नं गुणत्रयसमन्वितं बुद्धितत्त्वसमासीनमहंका

शिव· यस्मादुक्तं मनसाबुद्धिकर्मेन्द्रियैस्तन्मात्रैःस्थूलभूतैर्विनिकार्ममलस्याप्याव
५ रकत्वंश्रीमालिनीविजयेदर्शितं धर्माधर्मात्मकंकर्मसुखदुःखादिलक्ष·
श्र३ णमिति तदेतन्मायीयंकार्मंचमलं भिन्नवेद्यप्रथात्रैवमायाख्येजन्मभोगदं
5 कर्तर्यबोधेकार्मंचेति श्रीप्रत्यभिज्ञायां आणवमित्रिकंसंकुचितविशिष्ट
ज्ञानतयैवोक्तं अथकथमस्याज्ञानात्मकत्वानुयोनिवर्गकलाशरीररूपस्य
त्रिविधस्यमलस्यबंधकत्वमित्या ज्ञानाधिष्ठानंमातृका यदेतत्त्रिविधमल
स्वरूपं मपूर्णंमन्यता भिन्नवेद्यप्रथा शुभाशुभवासनात्मकविविधज्ञा
माता३ नरूपमुक्तं तस्यादिक्षांतरूपा·ज्ञानाँमातृका विश्वजननी तत्तत्संकुचितवे
द्याभासात्मनोज्ञानस्य·पूर्णोस्मि क्षामः स्थूलोवास्मि अग्निष्टोमयाज्यस्मि
इत्यादि तत्तदविकल्पकसविकल्पका·वभासपरामर्शमयस्य तत्तद्वाचक

ध३

ग्राह्यात्रवेयद्वारेणाशोकमस्य यहर्षणागादिरूपतामादध्यानाकरं यचितिमध्यस्याग्र
ह्यपापाशावलंबिकाः पीठेश्वर्यो महाघोरा मोहयंति मुहुर्मुहुरिति श्रीतिमिरोद्घा
टयोक्तनीत्या वर्गकलाधिष्ठात्र्यो ब्राह्म्यादिशक्तिश्रेणीशोभिनी श्रीसर्ववीराद्या
गमप्रसिद्धलिपिक्रमसन्निवेशोत्थापिकाम्बा ज्येष्ठारौद्रीवामाख्यशक्तिचक्रचुं
बिता परशक्तिरधिष्ठात्री तदधिष्ठानादेवहंतनभेदात्रसधिवं व्यवान्तरणमपलब
विश्रांतीनिबहिर्मुखोल्लेखबज्ञानानीति पूर्वैवषावंयकतोक्तिः प्रलत्वशहनाशि
समुन्मेषनिकारिकया स्वरूपावरणात्मास्यशाक्तयः सततोत्थिता इति वक्तारिका
यासंगृहीतं अथचैतन्य शमोपायमुपयविश्रांतैसतत्वमादिशति उद्यमो भैरवः
योऽयं प्रसर रूपायाविमर्शमय्याः संविदो कथितमुच्छलनात्मकपुरयतिमोमजन
रूपउद्यमसमपवसर्वशक्तिसामरस्येनाशेषविश्वभरितत्वात् सकलकल्पनातु

शिव·
८
6

लान्तंकवलनमयनाद्भैरवोभैरवात्मक स्वस्वरूपाभिव्यक्तिहेतुत्वाडभिव्यक्तिभाजा·
मंतर्मुखैतत्तत्त्वावधानपरानांजायते इत्युपदिष्टंभवति उक्तंचश्रीमालिनीविजये
अकिंचिच्चिन्तकस्यैवगुरुणाप्रतिबोधतः जायतेयःसमावेशःशांभवोसावुदीरि
तइति अत्रहिगुरुतःस्वस्मात्प्रतिबोधतइत्यपर्यायोगुरुभिःप्रदिष्टः श्रीस्वछंदेप्युक्तं·
आत्मनोभैरवंरूपंभावयेद्यस्तुपूरुषः तस्यमंत्राःप्रसिद्ध्यंतीति भावनेत्यन्तर्मुखोद्य
न्तनापदविमर्शनमेव एतच्च एकचिन्ताप्रसक्तस्ययतःस्यादपरोदयः उक्तंचसम
न्तविज्ञेयःस्वयंतत्सूपलक्षयेत् इत्यनेनसंसूचितम् एवंकृतिपरप्रतिभोन्मेषा·
वष्टंभोपायिकांभैरवसमापत्तिमज्ञानबंधप्रशमैककारणंप्रदर्शयितुंतत्प्रशमकथ
नकम्यानमपिप्रशान्तमेतावभासंभवतीत्याह प्राणिचक्रसंधानेविश्वसंहारः योयं
परप्रतिभोन्मेषात्मनोद्यत्तत्त्वाभावोभैरवउक्तोस्यैवांतर्लक्षणविशिष्टमात्मतया निः

८

शेषशक्तिचक्रमाक्रमस्याक्रामित्यतिक्रान्तक्रमाग्रासमाविकारिक्रमेनतदुभयात्म·
तयाप्यभिधीयमानाप्यनेनतद्रूपापरस्वातंत्र्यशक्तिः काप्यस्ति यथास्वभि
प्र३ नैबाह्योल्लासात्म्यवृत्तिपरमानंदविश्रान्त्यंते श्रीमत्सृष्ट्यादिशक्तिचक्रस्फार
णात्मक्रीडयमादर्शिता तस्यैतदाभासितस्य शक्तिचक्रस्य रहस्याम्नाया·
म्नातनीमायतनं च यानं यथोचितक्रमं विमर्शनेन तस्मिन्सति कालाग्न्यादेश्चर
मकलान्तस्य विश्वस्य संहारोद्देहामनयावाहनयाथावस्थितस्यापि सतः पर·
संविदग्निसाद्भावोभवतीत्यर्थः उक्तं च श्रीभार्गशिखायां सृष्टं च कालं च कला
कलापं विकारजालं प्रतिपत्तिमात्म्यं ऐकात्म्यनानात्मविकल्पजातं तथा·
समस्तं कवलीकरोतीति श्रीमहोग्रावलावपि यत्र सर्वं लयं यान्ति दह्यन्ते
तत्त्वसंचयाः तां चितिं पश्य कायस्थां कालानलसमत्विषमिति श्रीमालि

शिव· नीविजयेपि उद्याररहितवस्तुवेत्तैसैव विचिंतयेत् यं समावेशमाप्नोति शाक्त
१ मोऽत्राभिधीयतइति उक्तैर्न देवभंग्या निरूपितं एतत्स्वमद्गुरुचरणोपासया·
भिव्यक्तिमायातीतिनाधिकमुन्मीलितं एतदेवग्रस्याम्नेष्वतिमेषाम्यामि·
ति यदात्वेकत्रसंगुढइतितृतीयमवरसश्लोकाभ्यांसंगृहीतं एवमुपसंहृत
विमृश्यनसमापि व्युत्थानेभेदःकोप्यस्तीत्याह जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तभेदत्व· १५
र्याभोगसंभवः समनंतरनिरूपयिष्यमाणानांजाग्रत्स्वप्नसमानांभेदेना·
नारूपेष्टव्यत्वावभाते उद्यमोभैरवइतिलक्षितस्यस्फुरत्तामनस्सर्वदशा
नुस्यूतस्यतुर्यस्ययश्चाभोगश्चमत्कारस्तस्यसंभवोनित्यमेवचमत्कारमयत्वे
मात्रमस्तायोगात्प्रत्यक्षस्यभवतीत्यर्थः केवलंभवइतिसंविदितिस्पष्टार्थंपठं
ति एतच्च यथेदं पृष्ठसंकाशासमंतादवभासेते ग्राह्यग्राहकसमूहेनजा
१

दाह्लादयेत्प्राणान् तद्देवि महायोगीयदायर्थस्तेनमहीम ज्ञानेंदुः किरणैः सर्वैः
जगत्त्रितयंसमस्तकं आह्लादयेत्समेतावद्रवीव्यादिशिवांतकिमिति श्रीचंद्रः
ज्ञाने जागरादीनयोभोगमयत्वंमहायोगिनोदर्शितं स्पंदेन जाग्रदादिविभेदे
पीतिकारिकयासंगृहीतं एतज्जाग्रदादित्रयंस्वत्रयेणालक्षयति ज्ञानेजाग्रत्
स्वप्नोविकल्पाः अविवेकोमायासौषुप्तं सर्वमायाकारणार्थेविषयंबाह्येंद्रिय
जं ज्ञानंलोकस्यजाग्रज्जागरावस्था येनमनोमात्रजन्यास्तमायाकारणार्थेविष
याविकल्पाः स्वप्नस्वप्नः स्वापावस्था तस्यैवंविधविकल्पप्रधानत्वात् यस्त्ववि
वेकोविवेचनाभावो ख्यातिरेतदेवमायारूपमोहमयंसौषुप्तम सौषुप्तमेतत्
यत्ताग्रसंगाद्धेतुर्यायामायायाअपिस्वरूपमुक्तम् तत्संवेदप्राणेनलतः
लेनतिस्त्रष्वपिजागरादिदशास्वेरूपमस्तीतिदर्शितं तथाचात्र पद्यत्वम

दृश्योचितेष्वथ सममकल्पकं ज्ञाने सा जाग्रत् । ये त्वनन्यविकल्पाः स्वप्नः तत्राविवेकः
नं सौषुप्तं सौषुप्ते यद्यपि विकल्पा न संवेद्यन्ते तथापि तत्त्वविवित्तायां तन्योचितज्ञा
ग्रज्ञानमिव नष्टे तेनरं संस्कारकल्पविकल्पस्वरूपस्तत्त्वचितः स्वप्नोप्यस्यैव किंचयो
ग्यभिप्रायेण प्रथमं तत्त्वस्वरूपं ज्ञाने जाग्रत्तत्तत्स्तन्यवाह्यरूपाविकल्पाः स्व-
प्नः ग्राह्यग्राहकभेदसंवेदनस्वरूपस्तु समाधिः सौषुप्तमित्यनयावाचोयुक्त्या दर्शि-
तं अत एव श्रीपूर्वशास्त्रे जाग्रदादीनां परस्परान्तर्भेदयहूनां योगप्रभिप्रायेणापि
प्रबुद्धं बुद्धमेवच प्रबुद्धं स्वप्रबुद्धं चेत्यादिना भेदो निरूपितः एवं लोकयोगयोः
स्वरेणाव्याख्याते जाग्रदादित्रये शक्तिचक्रसंधानाद्विश्वसंहारेणायस्य तुर्याभो-
गमयत्वमभेदव्याप्त्यात्मकं स्फुरति स एव तुर्यापि ये हेलया नयोतीतस्पूर्वोमं वैनस्य
माविशति चितयभोक्तावीरेशः एतज्जाग्रदादित्रयं शक्तिचक्रानुसंधानप्रकाशा

नेन्द्रकुरितं यस्तन्यगामर्षीत्तुयवेशाप्रकर्षोद्विगलितभेदसंस्कारसमानेद्दास·
प्रवाहमयमेवयपूयति सचिंतयस्यास्यभोग्नावमम्कतो·तयवत्रिषुयाम·
स्तयज्ञैगयंभोग्नायस्त्वकीर्तितः वेदैतदुभययस्तशुज्ञानेनसलिप्यते इ
तिनीत्यातिः सपूत्रस्वात्मसाम्राम्योयंयस्मानंदपरिपूर्णो·भेदयसनप्रवण
नोवीणामिंद्रियाणामीश्वरः स्वामी श्रीमंथानभैरवसन्नात्रप्रविष्टोम·
हाम्नायेष्टव्यते यस्त्वेवंविधोनभवति सज्ञागणाय्यवस्याभिर्जम्यमानोलो कु
कः पश्चुरेव योगपीमांथारामनाहत्वेनवीरेश्वरोऽपितमूढएवेतमूकंभवति
यतश्च योगी स्वछंदयोगेनस्वछंदगतिवाषिणा सस्वछंदपरेपूतः स्वछंद
समतोंव्रजेदित्यादिनाश्रीस्वछंदादिशास्त्रेषुवितत्यदर्शितं संदेपि तस्या
पलब्धिः सततेत्रिपदाव्यभिवारिणी इत्यादिकामिकयानतंगृहीतम कि

शिव
९
9

मस्यमहायोगिनःकाश्चिन्निरोहमयासमाभूमिकाःसंति याभिस्तत्त्वार्थव
र्तिनीभूमिर्लक्ष्यते संज्ञीभ्याह विस्मयोयोगभूमिकाः यथासातिशयवस्तु
दर्शनेकस्यचिद्विस्मयोभवतितथास्यमहायोगिनोनित्यंतत्तद्वेद्यावभासमग्नो
भोगेषु तिः सामान्यातिशायनवनवचमत्कारविह्वलस्वात्मावेशवशात्स्मेरवि
स्मितविकसितसमस्तकरणचक्रस्ययोविस्मयः नवछिस्मानंदस्वात्मति स्व
परिमितमेवेनमुद्रमुद्रणस्पर्शमानता नापवयोगस्यपरतत्वैकत्वसंबंधिनो
भूमिकास्तदध्यारोहविश्रांतिरूपकाः परिमितास्तुमयोनतुकंदबिंदाद्यव
भवस्तत्रयः तदुक्तंश्रीकुलयुक्तौ आत्मावेवात्मनाज्ञातोयदाभवतिसाध
कैः तदाविस्मयमात्मावेशमात्मन्येवप्रपश्यति इति तमपिपश्चात्तभावेनस्व
भावमवलोकयन् स्मयमानस्त्वास्तेयस्तस्येयंकुहतिः कुनस्तिकारि·

९

कयासंगृहीते ईदृग्योगाद्भूमिकासमापन्नस्यास्य इच्छाशक्तिरुमा कुमारी
योगिनः परभैरवतां समापन्नस्य येच्छाशक्तिः सा शक्तिरुमा सैव परमेश्वरी·
स्वातंत्र्यरूपा सा कुमारी विश्वसर्गसंहारक्रीडापरा कुमारक्रीडायामिति पाठा
त् अथ च कुं भेदोन्मापिकां मायाभूमिं मारयति अशुद्धिस्वरूपमस्तं करोति त-
द्धीला कुमारी कुमारी च परानुपभोग्या भोक्त्रैकात्म्येन स्फुरंती अथवा च ।
यथोमा कुमारी परिहृतसर्वसंगा महेश्वरैकात्म्यसाधनाराधनायतिस्मोद्य·
ता तथैवास्येच्छा इत्यस्माद्गुरुभिरित्यमेव पाठो दृष्टो व्याख्यातश्च अथैषैव
शक्तिर्न मे निपतिता ज्ञानक्रियापेक्षोऽस्याः प्रकर्षोऽव्याहतः एवं न लौकि
कवदस्य योगिनः स्थूले सूक्ष्मापि तपराशक्तिरूपेव सर्वत्राप्रतिहता तदनं स्त्री·
स्वछंदे सा देवी सर्वदेवीनां नामरूपैस्तिष्ठति योगमायाप्रतिस्थूनाकुमा

शिव
१०
10

रीलोकभावनीति श्रीमृत्युंजयभट्टारकेपि साममेच्छापराशक्तिः शक्तिमता
स्वभावजा वह्नेरूष्मेवविज्ञेयारश्मिरूपारवेरिव सर्वस्यजगतोवापिसाश-
क्तिः कारणात्मिकेति नदेहतन नहीस्थानोदनस्यायंप्रेरकत्वेनवर्तते अपि·
त्मबलस्पर्शात्पुरुषस्तत्समोभवेदितिकारिकयाभेदप्रतिपादितं देह-
प्रस्पमहेच्छुस्य इत्यपिशरीरम् यथादृश्यंबाह्यमाभ्यंतरंवा तत्सर्वमहमि-
दमितिसदाशिववन्महासमापत्त्यास्वांगकल्पमस्यस्फुरति नभेदेन शरी-
रंच देहधीप्राणशून्यरूपंनीलादिवद्दृश्यं ननपरत्रवद्द्रष्टृतयाभाति एवंदेहे
बाह्येवसर्वत्रास्यमयूराण्डरसवदविभक्तैवप्रतिपत्तिर्भवतियथोक्तंविज्ञान-
भैरवे जलस्येवोर्मयोवह्नेर्ज्वालाभंगाः प्रभारवेः ममैवभैरवस्यैताविश्वभ-
ङ्गयोविनिर्गताः इति एतच्च मोक्षैव भोग्यभावेनसदासर्वत्रसंस्थितत्वेन·

मेगृहीते यश्चेदं सर्वं च स्वहृद्रूपस्य शरीरतया स्फुरणं तस्य शरीरस्य हृद्रूपतयैकरू-
पेण प्रकाशनमुक्तं नैतद्भेदमपि तु हृदये चित्तसंघट्टाद्दृश्यस्वापदर्शनं विश्व-
प्रतिष्ठास्थानताद्विश्वप्रकाशो हृदयं तत्र चित्तसंघट्टाद्बलतश्चलतस्तदेका-
ग्रभावनात् दृश्यस्य नीलदेहप्राणबुद्ध्यात्मनः स्वापस्यैवेतरभावरूपस्य शून्यस्य
दर्शनं स्वकग्राह्यग्राहकनिर्भेदेन यथावस्त्वस्वाभाकल्पनया प्रकाशनं भवति वि-
त६ श्वप्रकाशताम् अभिनिविमर्शने हि चित्तं तत्रादरिमिव विश्वं प्रपतति तदुक्तं श्रीविज्ञा-
नभैरवे हृद्याकाशे निलीनाक्षः पद्मसंपुटमध्यगः अनन्यचेताः सुभगे परं सौ-
भाग्यमाप्नुयात् इति परं सौभाग्यं विश्वस्फुरत्तापत्तिः तत्र वृत्तिसमापन्नयोगि-
नस्तु हि एव श्रीस्वच्छन्देपि सवसर्वेषु भूतेषु भावनतैद्रियेषु स्थावरं जंगमं चैव च-
तेनतातेतनतस्थितं प्राणं व्याप्य सर्वं तत्समरस्येन संस्थितः इति संपदेन तया स्वा

स्मयपि ष्टानामस्वैवैवंभविष्यति उक्तं नैनेनतत्संगृहीतं श्रीदेवोपायांतरमाह पुष्टः·
तत्त्वसंधानाद्वा·पशुशक्तिः श्रुदंतत्त्वपरमेशो[illegible]वाच्यंतत्त्वयदविश्वमत्रसंधत्ते·
तत्त्वयमेवैततिष्ठति तदाविद्यमानापश्चाद्ध्यावैयशक्तिर्यस्यतादात्म्यंसदाशिव
वद्विश्वस्यजगतः पतिर्भवति तदुक्तं श्रीलक्ष्मीकौलार्णवे दीक्षासिद्धेनयेप्रो
क्ताः प्रत्ययास्तोभपूर्वकाः संधानस्यैवतेदेविकलानांनार्हंतिषोडशी श्रीविज्ञा
नभैरवेतु सर्वदेहंविन्मयंहिजगद्वाप्यरिभावयेत् युगपन्निर्विकल्पेन मनसा·
परमोद्भवः इति तदेतत् इतिवाक्यस्यसंवित्तिः क्रीडत्वेनाखिलंजगत् सपश्य
न्सततंयुक्तोजीवन्मुक्तोनसंशयः इतिकारिकयासंगृहीतवान् ईदृग्ज्ञानरूप·
स्यास्य वितर्कस्यात्मज्ञानं विश्वात्माशिवएवास्मीतियोवितर्कोविचारयन्·
देवास्यात्मज्ञानं उक्तं श्रीविज्ञानभैरवे सर्वज्ञः सर्वकर्ताचव्यापकः परमेश्वरः
॥

सपवाहं शैवपमोंध्निदारखोत्थितोभवेत्तदिति संपदेपि अयमेवात्मनोग्रहस्य
नैनैवतडक्रमम् नत्वह्यात्मनोग्रहणंग्रहोज्ञानमेतदेवपद्विप्रात्मकशिवाभिव
वमेघोप्यर्थोविवक्षितः किंचास्य लोकानंदस्समाधिसुखम् लोकयतेइति
लोकः वस्तुग्रामः लोकयतीति वा लोकोग्राहकवर्गः तं स्फुरति सति ग्राह्यः
ग्राहकसंवित्तिः सामान्यासर्वदेहिनां योगिनांतुविशेषोयंसंबंधेसावधानता·
इति श्रीविज्ञानभट्टारकनिरूपितनीत्या प्रमातृपदविश्रान्त्यवधानात्मसमत्कार
मयोयस्यानंदः एतदेवास्यसमाधिसुखम् तदुक्तंनत्रैव सर्वंजगत्स्वदेहंवास्वा
नंदभरितंस्मरेत् युगपत्स्वामृतेनैवपरानंदमयोभवेत्इति एतच्च इयमेवास्तु
नमप्राप्तिरित्यनेनसंगृहीतवान् अथचतस्यस्वात्मारामस्यसमाधिसुखंतदेव
नज्ञाट्प्रागवलोकयतोलोकानामानंदसंक्रमणाप्राधान्यास्वानेराभिव्यक्तिपर्यं

शिव· वस्मायिभवति एतच्च श्रीवंदज्ञानग्रंथेनभागकेनसंवादं ग्रंथ्यद्दशास्ययोगिनो
१२ विभूतियोगोरथोयति शक्तिचक्रसंधानेशरीरोत्पत्तिः रुद्रशक्तिसमावेशमारी
१५ तिरूपेणयास्यशक्तिरूपा तामेवयदानुसंधत्तेहाडंपेनतन्मयीभवति तदुक्त
दृशोनास्यस्याभिमनेशरीरमुत्पद्यते तदुक्तं श्रीशृंभुंजयभट्टारकेवतःप्रवर्तते
शक्तिर्लक्ष्यहीनानिरामया रुद्रसमानविनिर्दिष्टाज्ञानरूपाक्रियात्मिकेति·
इति १ उपक्रम्य सायोनिः सर्वदेवानांशक्तीनांचाप्यनेकधा श्रीश्रीसमात्मका·
योनिस्तस्यांसर्वेप्रवर्तते शक्तिसंधानमाहात्म्यंश्रीलक्ष्मीकौलार्णवे त·
संधानेविनादीक्षाज्ञानसिद्धीनांवसाधनं नमंत्रोमंत्रशक्तिश्च नयोगाकर्षणंत·
तथा इत्यादिनाप्रतिपादितम् एतत्पथेरुद्रशक्त्याविनोयातारात्मायतैतापोऽहरि
स्थितात सोमसूर्ययोरथंकृतांसंपादयतिदेहिनः तत्पेननमसूर्हीनं देहिनोऽस्य १२

क्रेदेहवासनस्य योगिनो हृदि स्थितमानन्दोल्लासनदरूपं वै निर्माणादि रूपाण्यात्मा
हेश्वरः प्रकाशानन्दात्मतया सोमसूर्यवाहोन्मीलनेनव सोमसूर्यसामरस्या
त्मनाप्राणे हृदयं कृत्वा बहिर्मुखेन तत्तामासाद्य संपादयतीति हास्यार्थस्त
थ्यायत्वमे प्रमीभूत्यांनियमेन तत्स्तोकयतिपादितं सर्वमस्यात्मतेश्यं प्रतिष्ठितो यो
जितः इतिस्पंदलिंगादिमप्येवं दर्शितं तम ग्रन्थाप्यस्य यथाभिलषिता सिद्धयः प
तन्माहात्म्येनैव संपद्यंत इत्याह भूतसंधानभूतप्रथक्त्वविश्वसंघट्टाः भूतानि
शरीरप्राणभावाद्यात्मकानि तेषां कुविदाप्यायनादौ संधानं परिपोषणं व्या
ध्यायुपशमादौ प्रथक्त्वं शरीरादेर्विशेषणं देशकालादिविप्रकृष्टस्य विश्व
स्य संघट्टो ज्ञानविषयीकार्यत्वादिको स्पष्टवीक्षणानि संधाने सति जायते प
तत्त्वसर्वागमे तु साधनाधिकारेषु षत्रिं नेदत्वसंदे दुर्बलोपि महाक्रमप्रयत्नः का

शिव·
१२
13

यैप्रवर्तिते ग्राह्यग्राहकस्पन्दभूतां वा नयायोनिबुभुदितरति ग्लानिर्विलुंठिकादेहेन
स्यास्वात्मज्ञानेन स्मृतिः तदन्येषां विलुप्तं चैतन्नुनः सास्यादेहेनकेतिपथ्याहार्यो
स्फुटोरहस्यमावृयातेपिचेतसि भूयः स्फुटतरोभातिस्वबलोद्योगभाविनः
तथायथन्तरमार्थेनयेनयत्रयथास्थितं तत्तथावलमाक्रम्यनचिरात्संप्रवर्तते
इत्याहितविभूतिसंपर्धरेसौभ्यनिकेदर्शितं यदात्वमितशरीरेवमिलक्ष्यवि·
श्वात्मसपत्यासिकृति तदास्य शुद्धविद्योदयात्सद्यःक्रमेणतसिद्धिः वैश्वात्म्य
सपन्थाङ्ग्यायस्याङ्गिसेध्येत्र तदाहमेवसर्वमितिशुद्धविद्यापाश्यादि·
श्वात्मकस्वपन्निविवेकेपान्वस्वरूपमात्रेस्वयंभयमिस्फ्राति तदंत्र्यीस्वहृदे त
स्मात्मात्वपराविद्यायस्मादन्यानविद्यते विंदतेहात्रिगुणपसर्वज्ञादिगुणान्स·
रान वेदना· नास्तिधर्मेस्यपरमात्मनवैधयता वसेना· परमात्मसेनसमाधियेति १३

सोच्यते तत्रस्थोव्यं जयते तेजः परं परमकारणं परस्मिंस्तेजसि व्यक्ते तत्रस्थः
शिवतां व्रजेदिति तदेतद्धृदयत्वेव सर्वार्थान्यदा व्याप्यावतिष्ठते तदा किंच
इत्युक्तेन स्वयमेवाविर्भवत्यपि ते इत्यनेनैव संगृहीतं यदा तत्स्वात्मारामतामे
वैति तदास्य महाह्रदानुसंधानात् मंत्रवीर्यानुभवः पराभट्टारिकाख्या·
संविदिच्छाशक्तिप्रमुखं स्थूलमेयपर्यंतं विश्वं वमन्ती खेचरीचक्राद्यशेषौघवाह
प्रवर्तकत्व स्वच्छत्वानानास्फुरणत्वगंभीरत्वादिधर्मयोगान्महाह्रदत्वस्यानुसंधा
त२ नादेतन्मंत्रवीर्या· तारतं तत्प्रासादात्मविमर्शनात् वक्ष्यमाणस्य शास्त्रार्थस्य स्फा
रणत्मकपराहंताविमर्शमयस्य मंत्रवीर्यस्यानुभवः स्वात्मरूपतया स्फुरणं भ
वति यतः एवं श्रीमालिनीविजये यामा शक्तिर्जगद्धातरित्युपक्रम्य ऽ·
त१ दिप्रमुखं पंचाशद्भेदरूपं यामात्रिका मालिनीरूपतामेत्याघविश्वमयीं प्राणैः

शिव प्रदर्श्य ततएवमंत्रोद्धारोऽदर्शि न इति परैवशक्तिर्महाहृदः ततस्तदनुसंधाना
१५ न्मात्रकामालिनीमन्त्रमंत्रवीर्यानुभव इति सूत्रसंगतं एतदेव तदाक्रम्य बलं
मंत्राः सर्वज्ञबलशालिन इत्यनेन प्रतिपादितं तदेवैतन्मात्मेनत्रुपक्रम्यतत्त्वानेआ
क४ वभासिततत्स्थानितमयं सर्वमेवबंधं यथोक्तोद्यमात्मभैरवसमापत्तिः सप्रा
मयं तीविश्वं स्वानंदामृतमयं करोति सर्वाससिद्धीमंत्रवीर्यानुप्रवेशात् इदा
नीति शांभवोपायप्रयत्नानामासंपन्नमपुतन्मेषं उक्तः अत्रत्तमध्यशक्तिस्वरू
पमुक्ते तच्चभवस्वरूपस्य शक्तिमन्त्राप्रदर्शनेनेतिशिवम् इतिशिवसूत्रवि
वृतौ शांभवोपायप्रकाशनं प्रथम उन्मेषः ॥ १ ॥ इदानीं शाक्तोपायः
प्रकाश्यते तत्र शक्तिमंत्रवीर्यस्फारस्वरूपेतिप्रथमोन्मेषांतसूचितं तत्स्वरूः
विवेचनपूर्वकं तदुन्मेषांतरमारभमाणो मंत्रस्वरूपं तावन्निरूपयति चित्तं मं

१५

त्रः चैतन्येति विमृश्यते यत्तन्नमिति चित्तं शुद्धस्फुरत्तामननरूपमसादृश्यगतवादि
विमर्शरूपं संवेदनं तदेव मंत्र्यते गुप्तमंत्रभेदेन विमृश्यते परमेश्वररूपम
नेनेति कृत्वा मंत्रः श्रुत एव स्फुरत्तात्मकमननधर्मात्मताभेदमयसंसारप्रश
मनात्मकत्राणधर्मता चास्य निरूप्यते शुद्ध एव मंत्रदेवताविमर्शपरत्वेनास्य स
तस्मात्मरस्यमात्राणपकत्वमेव मंत्रः तत्र विविधवर्णसंघट्टनामात्रं तदुक्तं श्री
सर्वज्ञानोत्तरे उच्चार्यमाणा ये मंत्रा न मंत्रांस्तापि तान्विदुः मोहिता देवगंधर्वा
मिथ्याज्ञानेन गर्विता इति श्रीतंत्रसद्भावेपि मंत्राणां जीव[illegible]भूता तु या स्मृता
शक्तिरव्यया तया हीना वरारोहे निष्फलाः शरदभ्रवत् श्रीकंठीयसंहिता
यांच पृथङ्मंत्रः पृथग्वर्णा न सिद्ध्यन्ति कदाचन ज्ञानपूर्वमिदं सर्वमन्यथा
नैव सिद्ध्यतीति उक्तं च एतत्स्पंदे सहाराधकचित्तेन तेनैते शिवधर्मि

शिव. णादितिभंग्याप्रणिपादिनं अस्य च प्रयत्नस्साधकः यथोक्तरूपस्य मंत्रस्यात्र
१५ संपित्साप्रथमोन्मेषावष्टंभप्रयत्नात्मा अकृतकोयः प्रयत्नः स एव साधको
15 मंत्रयितुर्मंत्रदेवतातादात्म्यप्रदः तदुक्तं श्रीतंत्रसद्भावे आमिषं तु यथा खस्थं सं
पश्यन्तु शकुनिः क्षिप्रं तत्प्रमाकर्षयेद्धठाद्वेगेन सहजेनतन तद्वद्विहियोगींद्रो
मनोबिंदुं विकर्षयेत् यथाशरोधनुःसंस्थो यत्नेनाताड्य धावति तथा बिंदुर्व-
रारोहे उच्चारेणैव धावति अन्यत्रापि तद्दृष्टमंत्रसद्भावेति अत्र हि तदुक्तेन
कतिजोद्योगबलेन योगींद्रो मनः कर्म बिंदुं विकर्षयेत् परप्रकाशतां प्राप
येदिति तथा बिंदुः परप्रकाशः अकृतकोयं तेनात्मनोच्चारेण धावति प्र
सरतीत्यर्थः एतत्स्वस्पंदे अयमेवोदयस्तस्य ध्यायस्य ध्यायिचेतसि तदात्म-
तासमापत्तिरिच्छतः साधकस्येयिति अनेनोक्तम् ईदृशसाधकसाध्यस्य मंत्र

स्पष्टं वै यदि मे वीर्यं लक्षयति विद्याशरीरसञ्ज्ञा मंत्ररहस्यं श्रियापराहृदयश्च·
याशरीरं स्वरूपं यस्य स विद्याशरीरो भगवान् शङ्करः शिवस्तस्य या सञ्ज्ञा शेषवि
श्वाभेदमयपूर्णाहंविमर्शात्मा स्फुरत्ता सैव मंत्राणां रहस्यमुपनिषत् यदुक्तं श्री
तंत्रसद्भावे सर्वे वर्णात्मका मंत्राः ते च शक्त्यात्मकाः प्रिये शक्तिस्तु मातृका·
ज्ञेया सा च ज्ञेया शिवात्मिकेति तथैव चायमर्थो ऽतिरहस्योऽपि वितत्य स्फुटीकृ
तः तथा च न जानंति गुह्ये देवि शास्त्रोक्तान् समयांस्तथा हेमकोटिरतिर
त्नौघैः क्रियया योजिताः अस्मात्कारणाद्देवि मया वीर्यं प्रगोपितं तेन
गुह्येनानेन गुप्ताशेषा वर्णास्तु केवलाः इति पीठिकां वै प्रकृत्वा यासां तु मातृ
का देवि परतेजः समन्विता तया व्याप्तमिदं विश्वं सब्रह्मभुवनान्तकं तत्रस्था च·
परा देवि व्यापिते च सदाशिवे अवर्णस्थाप यथा वर्णाः स्थिताः सर्वगताः प्रिये त·

शिव १६ 16

ख्याहं कथयिष्यामि निर्णयार्थं स्फुटं तवैतत्सुप्रक्रमस्य यासा शक्तिः परा स्वस्माति
एवोत्पत्तिकीर्तिता हृद्बिन्दुवेष्टयित्वांतःस्थसुप्तभुजगाकृतिः तत्रस्था भासमाना भा
गेन किंचिन्मन्यते उमे चंद्राग्निरविनक्षत्रैर्भुवनानि च तत्त्वदेशा दिक्प्रदेशेन यारे
बीविषसूत्रैव सा गता मध्ये द्वासा तिनादेन परेणाज्ञानरूपिणा मथिता बोधरूपे
न बिन्दुनादवर्णाति नादैः श्रमवेगेन मध्ये नेष्टा शक्तिविग्रहे भेदानमप्ययमोपत्रा
बिंदवः गतिवर्त्मसः उन्मिलनाद्यदातेन कलास्वस्मान्न कुण्डली वनस्कंधलमयो
बिन्दुः प्राक्तेकहृदयगः प्रभुः मध्यामंयनयोगेन करजत्वमंशायनेष्विये ज्येष्ठाशक्ति
स्तनामा न बिन्दुहृदयस्य मध्यगा बिन्दुनादोत्थमायानादैविवाशून कुण्डली रौद्रिव
नीनामसा ज्येया उभौ बिंदू हृदयदंतगौ त्रिपथासा समाख्याता रौद्री नाम प्रामृगीय
ते रोधिनी सा समस्तहृष्टा मोक्षमार्गनिरोधनात् प्रायांकशाकलाकारांश्चविका

१६

मार्धचंद्रिका एवैवेत्थंपरशक्तिः विपासामान्यजायते ग्राभ्योपुष्पविप्रका
भ्यः संजातोनववर्गकः नवधावस्मतासामान्यनववर्गोपलक्षिता पंचमंत्रगता
देविसद्यश्चादिरत्नक्रमात् नेनपंचविधायोनाज्ञातव्यास्वरनापिवे स्व[illegible]दा
दश्चागादेविज्ञारणास्याउद्भूता श्राकारादिलकारांतास्थितापंचाशतामि·
या हृत्स्थापकाणावायोनाकंठेयोनाद्वितीयका विशणवालज्ञातव्याजि·
ह्वामूलेसहास्थिता जिह्वाग्रेवर्णानिष्पत्तिर्भवत्यत्रनसंशयः एवंशाक्तस्यनि·
ष्पत्तिः शाक्तव्यामेवशाम्भवं ध्यात्वाह्मनाग्रंयेनपरभैरवीयपरावाकशक्त्यात्मक·
मातृका· तएवज्येष्ठारौद्रीग्रंबाख्यशक्तिप्रसरसंभेदद्वैविध्येनसर्ववर्णोदय
स्योक्तत्वाद्वर्णसंघट्टनाशरीरणांमंत्राणांसेवभगवतीव्याख्यातरूपाविद्याश
रीरसत्तामंत्ररहस्यमितिप्रदर्शितं प्रमायामेवमातृकामालिनीप्रस्तारःसर्वं·

शिव कंमेत्रोद्धारकथनस्याप्येमेवाशयः रहस्यागमसारसंग्रहरूपत्वाच्छिवसूत्राणा
७ मागमसंवादेऽस्माभिः कृतः इतिनात्रास्माभिरसूयितव्यं एवमपिसंवादिते
ष्वागमेषुयदिरहस्यार्थोन्वेष्यते तस्मात्सद्गुरुसपर्याकार्याएवसूत्रार्थस्तत्र
क्रमस्यबलेऽस्मिन्नेनकारिकाद्वयेनसंदर्शितः येषांत्वेवंविधमेतन्मंत्रवीर्यप्रो
क्तमहाहृदयानुसंधानौपयिकमपिपरमेश्वरेच्छातएवनहृदयंगमीभवति अपित्वा
नुषंगिकमात्रबिंदुनादादिकलाजनिता स्वमितसिद्धिषुचित्तप्ररोहइति तेषाम्
गर्भेचित्तविकासोऽविशिष्टविद्यास्वप्नः गर्भेऽख्यातिमहामायायांतत्तदात्मके
मंत्रसिद्धिप्रपंचेयश्चित्तस्यविकासः तावन्मात्रप्रपंचेसंतोषः सैवाविशिष्टास
वेदनसाधारणीविद्या किंचिज्ज्ञत्वरूपाशुद्धविद्यासैव स्वप्नोभेदनिष्ठोविविधो
विकल्पात्माभ्रमः तदुक्तंपातंजले तेसमाधावुपसर्गाव्युत्थानेसिद्धयइति तदे

७

ततः एतौ बिंदुरनोनादोद्रूपमस्मात्तौरसः प्रवर्त्तनेचिरेणैवक्षोभकत्वेनदेहिन
स्यैवेनदर्शितं यदात्मागतामपिमितसिद्धिंविलीह्नरूपणामेवस्थितिमवष्टु
भातियोगीततः विद्यासमभ्यानेस्वाभाविकेखेचरीशिवावस्था प्रादुर्भवेदिह
सततमायाविद्यायाः स्वाभाविकेमसभ्यानेपरमेशशक्तिमात्रघटितेमितसिद्धिप्र
भाविति सहजेसमभ्यनमजनेवैखेचरीयगगनेचरतीतिखेचरीमुद्राभिव्यज्यते की
दृशीखेचरीशिवस्यविज्ञाथस्यावस्थाततः संबंधिनीयवस्था स्थानेदोहुलना
मस्फुरत्नाद्रूपा ततबद्धापद्मासनेयोगीनाभावलेख्यंदनमेन देहकारंततेना
वत्रयेयावस्कलेत्रयम निग्रह्यतचतहूणेप्रेरयेन्नवत्रयेयाणाव पतोबद्धमहायो
गीखेगतिप्रतिपद्यते इत्येवंसंस्थानविशेषानुसरणाद्रूपापिमपरागतिमित्यर्थं
भावेन ऊलमार्गेणातिनष्टंः चरतेसर्वजंतूनांखेचरीनाममासाररेतिति श्रीतं

शिव·
१८
18

सद्भावविनिरूपितपरासंवित्तिस्वरूपा एवमिदमभेदात्मकमायीयममस्तोभय·
घोन्मा[illegible]विदात्मकस्वरूपोन्मज्जनेकरूपमंत्रवीर्यमुद्रावीर्यचारिष्ठं तदुक्तं श्री·
कुलचूडामणौ एकंसृष्टिमयंबीजंएकामुद्राचखेचरीद्वावेतौयस्यजायेतेसो·
तिशांतपदेस्थितइति स्पंदेन मंत्रवीर्यस्वरूपनिरूपणेनैवमुद्रावीर्यसंगृहीतं
यदाक्षोभः प्रलीयेततदास्यात्परमंपदमित्यर्थेनान्यपदेशेनापिबहुशमप्रयुक्तम·
खेचरीस्वरूपंभंग्यासूचितम तदत्रमुद्रामंत्रवीर्यासादने गुरुरुपायः गुरुणा·
त्युपदिशतितान्त्रिकमर्थमितिगुरुः सोऽत्रव्याप्तिप्रदर्शकत्वेनोपायः उक्तंच·
श्रीमालिनीविजये सगुरुर्मत्समः प्रोक्तोमंत्रवीर्यप्रकाशकइति स्पंदेप्येवमा·
दिप्रसिद्धत्वान्नसंगृहीतं श्रीमानपसंप्रयाप्तोपिसमुत्तरणानाविकीर्णी वर्धविविद्यार्थ
पदांविज्ञातोगुरुर्भारतीम इतिपायंत्यकोऽमुनावेनदपिसंगृहीतमेव गुरुर्वापा

रमेस्थ्यर्थग्राहिकाशक्तिः यथोक्तं श्रीमालिनीविजये शक्तिचक्रं तदेवोक्तं गुरु
वक्त्रं तदुच्यते इति श्रीत्रिशिरोभैरवेपि यथैर्गुरुतत्त्वशक्तिर्गुरुवक्त्रगता भवेदि
ति सैवाववकाशं ददत्युपायः तस्माद्गुरोः प्रसत्त्वात् मातृकाचक्रसंबोधः शि
ष्यस्य भवतीति शेषः श्रीपरात्रिंशिकादिनिर्दिष्टनीत्या हं विमर्शो प्रथमकलात्मनः
ग्रकलस्वरूपाप्रसरं स्यानंदरूपासती स्वेच्छ्या ज्ञानभूमिकाभासनप्रसरं ज्ञानात्मि
काम्रेमेषदर्शांजेयाभासास्वर्णापिकेन नेवानतां प्रदर्श्यं स्वात्मवद्विरूपां विस्फु
द्विष्योतनकल्पतेजोमात्ररूपेणास्थेयोलमनावेषणीयेनं रंजितन्त्रा इ लक्षणाहपि
तेनानणवस्वप्रकाशात्मीकृतमेयाभासनतोऽनुत्तरूपेण मेयाभासास्वरूपणमात्रे
तस्य बीजांतरप्रसवासमर्थेन यायेंशाकाराय बीजं [illegible] चवतुष्टयात्मनारूपे
ण प्रपंच्य प्रोक्तावक्तागानेरेखासंघट्टेन त्रिकोणबीजमप्रत्यानंदात्मेषयोजन

शिव
१५
15

यावत्क्रियाशक्त्यात्मस्वरूपगमनरूपमोकारं योकैन ह्रीं जडरूपं स्वरूपे संघट्टेन षट्कोणं ·
स्थूलबीजं वेद्यज्ञानशक्तिव्याप्तस्थूलं क्रियाशक्तिप्रधानत्वाद्धक्रिचिंसंघट्टनमयं पं
प्रदर्शयन्नपर्यंतविश्वैकावेदनरूपं बिंदुमुन्मील्य युगपदेव बहिर्विसर्जनमयं बि
उद्धृत्यात्मानं विसर्गभूमिप्ररूढिशीलत्वमनलपवोत्तविमर्शेनानुत्तरपवैवेतद्धि स्थानवि
स्वं दर्शयति बहिर्विमर्शेनत्नकादिमांतेषु पंचपंचकं अइउऋऌरूपशक्तिभ्यः प्र
कर्षांतसमस्तं प्रपंचयति यथैकस्यास्तु शक्तेः पंचशक्तित्वमस्तीत्येकैकतः पंच
कोदयः स्वाभ्यपवशक्तिभ्यः शिलोक्रसंस्तानुसारेणांतः पुंभूमौ नियमादिकं ·
स्वकलेनावस्थानादेतः स्याख्याल्यामान्नभूमिधारणेन विश्वधारणात्स्वारणाणृ ·
ह्वैनान्तायह्रक्रांक्लउपरिभेदविगलनेनाभेदाप्यानिषेनन्नाहथाभियानं
ब १ स्वलेरो वर्णानाभासितानंतेनसवेसहिपर्यंतवर्तिपरिपूर्णमभूतवर्णमदर्पूप नंद
५

तेषाणबीजप्रदर्शनं कृतं तदत्र नरशक्त्याप्यायितानाहतमयमपि यद्वाच्यवाचक
रूपं षट्ध्वस्फारमयं विसृष्टमिति प्रत्यभिज्ञापयितुमस्तत एव प्रत्याहारयुक्त्यात्रनरा·
नाहताभ्यामेव शिवशक्तिभ्यां गर्भीकृतमेतदात्मकमेव विसृष्टमिति महामन्त्रवी
र्यात्मनोहं विमर्शस्य तत्त्वम् यथोक्तं परमेष्ठिश्रीमदुत्पलदेवपादैः प्रका·
शस्यात्मविश्रान्तिरहंभावो हि कीर्तितः उक्ता च सैव विश्रान्तिः सर्वापेक्षानिरो·
धतः स्वातन्त्र्यमथ कर्तृत्वं मुख्यमीश्वरतापि वेति तदियत्पर्यन्तं यन्मातृकातत्त्वं·
तदेव ककारसकारप्रत्याहारेणानुत्तरविसर्गसंघट्टसारेण कूटबीजेन प्रदर्शि
तमेतत् इत्यलं रहस्यप्रकटनेनैवंविधस्वरूपविद्यामातृकापरेत्याम्नायस्वविता·
प्रभावायामातृकायाः संवेदिनस्वरूपस्य प्रोक्तानुत्तरानन्देच्छादिशक्तिसमूह
स्य चिदानन्दघनस्वस्वरूपमयं सम्यग्बोधो भवति यत्तत्तु हृदिस्थात्रेणाहं किन

शिव· म विततंतत्समन्तपादैः श्रीपरात्रिंशिकाविवरणे मंत्रालोकादौ प्रकाशितं उ
२१· क्तं च श्रीसिद्धामृते मातृकां कुण्डलिनीबीजजीवभूतामविरतात्मिका नजथफवैरहो·
४० मेघाख्यं त्रिकं वर्णास्ततः पुनः स्पर्शान्त्यवर्णाद्विसर्गाद्यावद्विसर्गीकीलकालकका
रादिमकारान्तविसर्गान्तं यथा सव बहिस्त्रातश्चहृदयेनादत्यपरमेपदे बिंदुना·
त्मनि स्मृतो हृदयाख्यव्यापको हि सः स्पादिमान्तविहीनास्तु मंत्राः स्युः शरदभ्र
वत् गुरोर्लक्षणमेतावदादिमान्तं च वेदयेत् पूज्यः सोऽहमिव ज्ञानी भैरवो दे
वतात्मकः तस्मादिदं तथा सर्वं मंत्रेनैव पश्यतीति एतच्च संदेहे सर्वं कि
यात्मिका शक्तिः शिवस्य पशुवर्तिनी बंधयित्री स्वपदस्यस्व माविस्यात्ज्ञा·
नाम्निरूपप्रायरिकेति अनेनैव भंग्या सविते ईदृशस्यास्य मातृकावक्रसंबो
धवतः शारीरं हविः सर्वैर्ययमातृनेनाभिषिक्तं स्थूलसूक्ष्मादिस्वरूपेण

२१·

रीरं तन्महायोगिनः परस्मिंश्चिदग्नौ हूयमानं हविः प्रागीरप्रमातृतापशाम
तैनसद्देवविन्मायाभित्तिविष्टत्वात् यदुक्तं श्रीविज्ञानभैरवे महाशून्यालये
वह्नौ भूतालविषयादिकं हूयते मनसा सार्कं स होमस्त्रुक्चेतना इति तिमि
रोद्घाटेपि यः प्रियोयः सहहुफः याधातायोनिवलभः तदंगाभक्ताणाहवि
हत्त्यनेन्द्रगनांगनइति ग्रन्थेहप्रमातृतापशामनमेवपिन्यर्थः गीतास्वपि
सर्वाणींद्रियकर्माणि प्राणकर्माणि चापरे आत्मसंयमयोगाग्नौ जुह्वति ज्ञा
नदीपिते स्पंदेपि यदा क्षोभः प्रलीयेत तदा स्यात्परमं पदं इत्यनेनैव संगृही
तं होमो देहाद्यहंप्रत्ययद्रूपइतिहि हृद्योश्रीभट्टकल्लटः अस्पय ज्ञानमतं
अ पद्मूर्वेज्ञानेवयः स्मृतं तदद्यमानत्वाद्रूपमानमायोगिनोत्रं पत्नंवादिते
कल्ला प्राक् दृष्टस्वकालेवकैलापंविकारजालेमतिपन्नसात्म्ये पेक्यात्मनाना

शिव:
२१

सविकल्पज्ञानेनदासमेवैकवलीकरोति अथयच्चयत्स्वरूपविमर्शात्मकंज्ञानंतद
स्यानं पूर्णाघविकल्पभूमिकावितयास्वात्मविश्रांतिहेतुः तदुक्तं श्रीविज्ञानभैरवे य
त्रैकृतमयुक्तिस्थेयोन्नयेनदिनाहितं भरिताकारितामात्रवृत्तिभिरत्यंतपूर्णातेति
युक्तिर्हितवधाद्रशोमरयुगातभूमिकाज्ञानरूपैव पतञ्चसंदे प्रबुद्धस्वदेहात्मि·
ष्टदित्यतैवकारिका यादृशिति यदात्विवंसततनावहितोनभवति तदाज्ञानवतो
प्यस्यावधानावलेपात विद्यासंहारेतदुत्थस्वप्नदर्शनं मोक्षज्ञानस्फारद्रूपा·
या: शुद्धविद्यायाम्संहारेनिमज्जनेनतदुत्थस्यक्रमात्क्रमनत्यल्पत्वविद्यासंस्कार·
ञ स्यस्वप्नस्यभेदमयस्यविकल्पप्रपंचरूपस्यदर्शनेस्फुरत्पुनर्जननंभवति तदुक्तंश्री
मालिनीविजये नैवतद्यमन्त्रेनप्राक्केरणोपदिश्यते कथंचिदुपदिष्टेपि वास
नानैवजायते इत्युपक्रम्य वासनामंत्रलाभेपियोपमन्त्रोनजायते तमनिष्ठ

ने २१

भोगेषु योजयंतीति विनायका इति तदेतदस्य ध्यानस्वतंत्रास्यात्स्थितिस्तद्धमेक-
वतः सततं लौकिकस्येव जाग्रत्स्वप्नपदद्वये इत्यनेन स्पंदे संगृहीतम् अतश्च
वि ३ शुद्धविद्यामर्शपरैरेव योगिनाभाव्यमिति उपदिष्टं भवति यथोक्तं तस्माच्चते
श्चमं समित्रिं त्रिवीतो ममवाञ्छुयेति श्रीपूर्वे श्रीस्पंदेपि अतः सततमुद्युक्तः स्पंद-
तत्त्वविविक्तये जाग्रदेव निजं भावमचिरेणाधिगच्छतीति एवं वितन्मंत्रसमतः
प्रभृति मंत्रवीर्यमुद्रावीर्यानुसंधिप्रधानं उच्चाररहितं वस्तु चेतसैव विचिंतयन
यं समावेशमाप्नोति शाक्तः सोत्राभिधीयते इत्याम्नातं शाक्तोपायं विविच्याव-
धानावलिसंप्रति विद्यासंहारे तदुत्थस्वप्नदर्शनमिति निरूपितेन तदनुषंगेणाण-
वोपायप्रतिपादनस्यावकाशो दत्त इति शिवम् ॥ शिवसूत्रविमर्शिन्यां शा-
क्तोपायप्रकाशनं द्वितीय उन्मेषः २ इदानीमाणवोपायं प्रतिपिपादयिषु वि.

शिव· २२ 22

ष्वेगोप्यस्मादेतत्स्वरूपं दर्शयति ॥ आत्मा चित्तम् ॥ यदेतद्विषयवासनाक्षुरितत्वाच्चि
त्तं तदध्यवसायादिव्यापारबुद्ध्यहंकारमनोरूपं चित्तं तदेवानतिविदितमकुल
स्वरूपाख्यानामन्त्रादिदृष्टमवलंबनेन योनीः संचरतीति आत्मा· एतस्य च
ननु चिदेकरूपस्यास्या· ननु मास्ति अत एव चैतन्यमात्मेति स्वभावभूततावि·
कैतत्स्वरूपप्रतिपादनाशयेन पूर्वमात्मा लक्षित इदानीं तु तदीयसंकोचाव·
भासप्रधानात्मावच्छेदो विमर्शेनोक्त इति न पूर्वापरवैषम्यं अस्य चित्तस्वरूपस्यात्मत्वा·
एवात्मनः ज्ञानं बन्धः स्वावेड्ः स्वमोहमयाध्यवसायादिवृत्तिरूपं तदुच्छिन्न
भेदावभासनात्मकं यज्ज्ञानं तद्बन्धः तन्नाशितत्वादेव ह्ययं संसरति तदुक्तं श्री·
तंत्रसद्भावे मलमूलस्याज्ञानमस्य स्वनमः स्थाणुगणवेदकः एवं पर्यटते देही स्थाना
त्स्थानांतरं व्रजेदिति एतदेव तन्माशोदयरूपेणामहेबुद्धिवर्तिना पृथक्केन

२२

संहृदसत्तद्रूपं यमनयोऽद्वं बंधे कोपरवशो भोगं नश्चावान्संसरेदित्यनेनाहृदिते श्र
तः संसृतिप्रलयस्यास्य कारणं संप्रवक्ष्महेदृमेतत्प्रतिविधानाय संवदश्रा
स्वे नन्वज्ञानं प्रकाशकं सर्वमात्मा चैव प्रकाशकः अनयोरपृथगभावा:
ज्ञानेज्ञानी प्रकाशते इति श्रीविज्ञानभैरवोक्तदृष्ट्या ज्ञानमपि प्रकाशमयमे
वेति कथमस्य बंधरूपत्वं सत्यमेतत् यदि परमेश्वरप्रसादादेवं प्रत्यभिज्ञा
येत यदा तन्मायाशक्तितो नैवं विमर्शस्तदा कलादीनां तत्त्वानामविवे
को माया किंचित्कर्तृत्वादिरूपकलादि[illegible]भिन्नानां तत्त्वानां कंचुकपु
र्यष्टकस्थूलदेहत्वेनावस्थितानां योऽयमविवेकः पृथक्त्वाभिमानानामेवा
प्र पं चं॰ २ पृथगात्मत्वेन प्रतिपत्तिः सा माया तत्त्वाख्यातिमयः तदुक्तं श्रीतंत्रसद्भावे क
लोद्बलितचैतन्यो विद्यादर्शितगोचरः रागेणारंजितात्मासौ बुद्ध्यादिकर

लोपुत्तः एवं मायात्मको बंधः प्रोक्तस्तस्योद्धरणात्मकं तदाश्रयगुणो यस्मौ यस्मि
न्नेवं समासतः तत्रांशांशसंस्थितः पाशपः पाशितस्तैस्तैस्तिष्ठतीति स्पंदेतु
अप्रबुद्धधियस्त्वेते स्वस्थितिस्थगितोद्यताः तात्मनेनैतदुद्ध्योक्तं अतस्त्वेतन्यश
माय शरीरसंहारः कलानां महाभूतात्मकं भुवंष्टकरूपं समनांतवय
स्थूलं सूक्ष्मं परं शरीरं तत्रयाः पृथिव्यादिशिवांततत्त्वरूपाः कलाभागा
स्तासां संहारः स्वकारणे लयभावनया दाहादिचिंतनयुक्त्या वा ध्यानत
स्त्व इति शेषः यदुक्तं श्रीविज्ञानभैरवे भुवनाध्वादिरूपेण चिंतयेत्क्रमशो
ऽखिलं स्थूलसूक्ष्मपरस्थित्या यावदंते मनोलय इति तथा कालाग्निना
कालपदादुत्थितेन स्वकं पुरं प्लुष्टं विचिंतयेदंते शांताभासः प्रजायत इ
ति एवमादिव सर्वागमेषूक्ति अतएव उच्चारकरणध्यानवर्णस्थानप्र

कल्पनैः योभवेत्सम्समावेशः सम्यगाणवउच्यतेइतिपूर्वशास्त्रे ध्याना·
द्येवाणवेनोक्तं एतत्स्थूलमाङ्गानोपायप्रकाशात्मति स्पंदशास्त्रेन
संगृहीतं यत्तत्रयपर्यवसानभंग्याशाक्तोपायास्ति तदस्माभिरत्रसंदर्शयिष्यते सं
वादितं संवादयिष्यतेकिंचितएवंध्यानाद्यमाणवरूपोपायंप्रदर्श्यतेदक·
योगांगेमाप्राणायामधारणाप्रत्याहारसमाधीन्प्रदर्शयति नाडीसंहा
रभूतजयभूतकैवल्यभूतशुद्ध्यादीनि योगिनांभावनीयानीतिशेषः नाडी
नांप्राणापानादिवाहिनीनांसुषुम्णायांसंहारः प्राणापानप्रवृत्त्यात्मकचोरा
नवृत्तात्मनिमध्यनाड्यांविलीनत्वंपादात्तं षडंगश्रीस्वच्छंदे अपसव्येन
पूरयेत सव्येनैवतुरेचयेत नाडीनांशोधनंहित्तमेयदामार्गेपयस्यचेति दे
वतान्तराणांदेशाध्यात्मप्राणायामश्चिन्तयामनः समान्याबाहिरेतेनमनसात्रा·

शिव
२४
24

तैरेवयः आभ्यंतरेणोभयेनसूर्येणाभ्यंतरेणान निःसंचरद्धंभकंकुमाकायीश्व
म्येनगाम्बयइति भूतानांपृथिव्यादीनांजयोधारणाभिर्वशीकारः यथोक्तं
तत्रैव वायवीधारणांगुष्ठेआग्नेयीनाभिमध्यतः माहेयीकंठदेशेतुवा
रुणीघंटिकाश्रिता आकाशधारणामूर्ध्निसर्वसिद्धिकरीस्मृतेति भूतेभ्यः
कैवल्यंचित्तस्यततःप्रत्याहरणं यदुक्तंतत्रैव नाभ्यांहृदयसंचाराणमनश्चेंद्रि
यगोचरात् प्राणायामस्तुनष्टेस्तस्वप्रशमनइतिस्मृतमिति हृदयान्नाभो
प्राणस्यविषयेभ्योमृतस्तथा तत्रैवसंचारणादिसमर्थैः भूतेभ्यः पृथक्त्वं तदः
नुपरमस्वच्छस्वच्छंदचिदात्मना यदुक्तंतत्रैव भिन्नाक्रमेणसर्वाणिउन्मनां
तानियानिच पूर्वोक्तंलततोदेविसकलस्वच्छंदसंत्रजेदिति भूतसंधानभूत
पृथक्त्वविश्वसंघट्टइतियत्सूत्रत्रयमुक्तं तत्प्रोभवोपायसमाविष्टस्यापयत्न २४

ते भवतीदं नाणावोपायप्रयत्नसाध्यमिति विज्ञेयः एवं देहशुद्धिसन्तशुद्धिप्रा
णायामप्रत्याहारध्यानधारणासमाधिभिर्यो तत्तत्स्वरूपासिद्धिर्भवति सा मो
हावरणात्मनन्तत्स्वतानादिस्यात् मोहावरणात्सिद्धिः मोहयतीति मोहो मा
यातत्कृतादावरणात्मोक्षधारणादिक्रमशः मासादिना तत्तत्त्वभोगरूपासि
द्धिर्भवति ततः परतत्त्वप्रकाशः यथोक्तं श्रीलक्ष्मीकौलार्णवे स्वयंभूर्भगवान्दे
वो जन्मसंस्कारवर्जितः निर्विकल्पं परं धाम सर्वाधिष्ठितपदं शिवं मन्यते सर्व
जं हृन्तो नवपञ्चपतिमोहितः विगलितमोहस्यतु मध्यमं प्राणमाश्रित्य प्राणा
पानमध्यान्तरे आलोक्यज्ञानशक्तिं वतत्स्वैवावासनेलभेन प्राणादिसूक्ष्मभा
वेतत्पकाशस्तत्समध्यान्तरे सृक्ष्मातीतेन परमेश्वरं तेन लभेते यतः प्राणायामः
सतिदिष्टोपसामस्य वेपतः शब्दादिगुणवृत्तियोवेतसाह्यत्ययते स्वकान्ते

शिव. परमं धाम मम विशेत्तन्न्व येन सा प्रत्याहार इति योज्ञेयो भवपाशनिकृन्तनः धीरणा
२५ त्ममतिक्रम्यति ध्येयं परमं विभुं ध्यात्वा ध्येयस्य मे वद्य ध्यानेनत्व विद्बुधाः धार
णा परमात्मने धार्यते येन सर्वदा धारणा सा विनिर्दिष्टा भवपाशनिवारिणी
25 स्वपरस्येषु भूतेषु ज्ञानात्म्यविमला समानधीः शिवोहमद्वितीयोहं समाधिः स परः
स्मृत इति श्री मृत्युजिद्भट्टारकनिरूपितनीत्या धारणादिभिरपि परतत्त्वसमावेश
श्च भवति ननु मितसिद्धिस्तु टाह मृत्यो मोहजयादनेनाभोगात्म सहजविद्याज
त्या १ यः मोहस्याप्यात्मिक समनोनन्त्यापशात्मनो मायायाजयादभिमवान्तकोट
पै॰ २८ शान्तश्चनेतः संस्कारस्य शुभमयश्चाभोगो विस्तारो यस्य नाहृशाद्रेदनानादिय
३० मं स्येत्यादिना निरूपितरूपायाः सहजविद्याया जयो लाभो भवति प्राणवायो
यस्यापि प्रागुक्तोपायपर्यवसानादिस्तम्भनात् तथा च श्रीस्वच्छन्दे समनान्त

२५

गोहेयपाशजालमनेनकं स्वपक्षस्य पाशावलोकनं स्वस्वभावस्यालोकनं हि
यत् आत्मव्याप्तिर्भवत्येषा शिवव्याप्तिस्ततो यथा सर्वज्ञत्वादिगुणोदयो व्या
पकात्मभावयेद्यदा शिवव्याप्तिर्भवेदेषा वैतस्येह लक्षणमिति ग्रन्थेनात्मव्या
प्यतस्य मोहस्य जयाडम्बनाशिवव्याप्त्यात्मनः सहजविद्यायाः प्राप्तिकला य
दुक्तं तत्रैव आत्मतत्त्वेन तन्त्रस्यान्नाविद्यातत्त्वं विजयेत् उन्मनासान्विज्ञेया मनः
संकल्प उच्यते संकल्पः क्षमतोस्तान प्रमत्तेपुगापन्निश्यते तस्मात्मावयवि
द्यायस्मादस्यानविद्यते विंदत्येष युगपत्सर्वज्ञत्वादिगुणान्वयान् वेदनानादिय
मस्य परमात्मनबोधना वर्जनाय परमात्मनेतस्माद्विद्येति वोच्यते मंत्रस्योच्यंज
येनेजः परं परमकारणं इति एवमयमासादितसहजविद्यः जाग्रद्द्वितीयक
रः लब्धापिशुद्धविद्यानदैकव्याप्तो जागरूकः स्फुरविमर्शात्मकस्वाहंतापे

शिव त्वयायद्वितीयमिदंनावमृश्यंवेद्याभासात्मकंजगत्तन्नकारोषिमर्शस्तन्मयावि·
२८ योभवति विश्वमस्यस्वदीपितिकलंस्फुरतीमध्यः यथोक्तंश्रीविज्ञानभैरवे
28 यत्रयत्राक्षमार्गेणचैतन्यंव्यज्यतेविभोः तस्यतन्मात्रधर्मित्वाच्चिल्लयाद्भरितात्म·
तेतिश्रीस्वरूपविमर्शोविष्टः नर्तकआत्मा नृत्यतीतिगूहितस्वस्वरूपावष्ट
म्भमूलंतत्तज्जागरादिनानाभूमिकाप्रपंचंस्वपरिस्पन्दलीलयैवस्वभित्तौप्रकटयती
ति नर्तकआत्मा तदुक्तंश्रीनैश्वासदेवीमहेश्वरनर्तकाख्येसप्तमपटलेदेवीहि
तस्यैव नर्मकोशेनान्तरात्मानर्तकः कोशस्थितेति भट्टश्रीनारायणेनापि
विसृष्टानेकसद्बीजगर्भंत्रैलोक्यनाटकं प्रस्ताव्यहरसंहर्तुंत्वत्तःकोन्यःकविः
क्षमः सर्वागमोपनिषद्दिश्रीप्रत्यभिज्ञायां संसारनाट्यप्रवर्तयिता सुप्तज·
गतिजागरूकएवपरमेश्वरइति एवंविधस्यास्यजगन्नाट्यनर्तकस्यभूमिका·

यत्कृतिः कश्चिद्वीरः ममगात्मानमेतदादृत्य चल्लरमृतनमस्त्रिति: ८

ग्रहणापरत्वं यस्यानेऽरामाद् इगोंनतात्मा रज्यतेस्मिन्जगद्ग्राग्रास्त्रीगम्परः·
र्शनाशयेनात्मनेनितिं रास्तनद्भूमिकायहणास्यात्मनेनात्मा सेकोवावभास
मनन्नं: शून्यप्रधानोवा पुर्यष्टकरूपोदेहापेनायोंनतोजीवसत्त्वरूपयंदृत
पदं स्वकरणपरिस्पंदक्रमेणजगदाभासयति उक्तं श्रीस्वच्छंदे शुद्ध
हकसमावेशाद्धि वरात्मदेयोनिशं तत्रणमामसविशेषइति एवमंतरात्मा
मेहृमनोस्य प्रेतकातींद्रियाणि योगिश्वत्वांदींद्रियाणिहि संसारना
शप्रकरनममोदविभं स्वस्वरूपमंनश्चेतनयासाक्षात्कुर्वंतितत्त्वयोगाः
प्रहृत्वाविगलितविभागावमन्त्रा संहृत्तोमामासादयंति अस्यव पीव·
प्राणस्वसिद्धिः पीसत्याविक स्वरूपविमर्शेनविशारदाः पिषाणा तहृदयात्म
नस्यस्फुरत्तात्मनः सूत्रसातरपरिसंदस्यासिद्धिरभिव्यक्तिर्भवति ना·

शिव· येचसात्विकाभिनयसिद्धिबुद्धिकौ· लादेव लभ्यते एवं स्फुरणात्मकसत्त्वा
२३ सादनादेवास्य सिद्धः स्वतन्त्रभावः सिद्धः संपन्नः स्वतन्त्रभावः सहजज्ञानक
र्तृत्वात्मकमैश्वर्यविश्ववशीकारित्वात्मं यदुक्तं श्रीश्रीनाथपादैः श्रेयस्त्वा
तंत्रशक्तिस्वांशासाश्रीकालीपराकलेति श्रीस्वच्छन्देऽपि सर्वज्ञत्वादिभूतानि मंत्रा
वर्णाश्च ये स्मृताः नित्यं तस्य वशास्ते वै शिवभावनया स्मरेदिति एष स्वतन्त्रभा
वोऽस्य यथा तत्र तथान्यत्र यत्र देहे योगिनः स्वाभिव्यक्तिज्ञानात्तत्र यथा तथा
न्यत्र सर्वत्र सदा वहितस्य भवति यथोक्तं श्रीस्वच्छन्दे स्वच्छन्दश्चैव स्वच्छन्दः स्व·
च्छन्दो विचरेत्सदेति श्रीस्पन्देऽपि लभते तत्प्रयत्नेन परीक्ष्यं तत्त्वमादरात् यतः
स्वतन्त्रतात्मसर्वत्र एषमकृत्रिमेति नैवमप्युदासीनेन भाव्यमपि तु बीजाव
धानं कर्तव्यमिति शेषः बीजं विश्वकारणं स्फुरणात्मा पराशक्तिः यदुक्तं

श्रीशृम्भुजिद्भट्टारके सायेनिः सर्वदेवानांप्राक्रीनांचाप्यनेकथा श्रीसोमा·
त्मिकायेति स्मृतः सर्वैः प्रवर्तते इत्यादि नन्वपरथाक्रयात्मनि बीजेवधानं शृयो
शृयश्चित्तनिवेशनं कार्यमेवं हि सत्यसौ आसनस्थः स्वांवं हृदे निमज्जति अस्य
तेतिनियमेकान्तेनस्वीयते स्मिन्निन्यासमं परेशाकें बलेयस्तत्रनिष्ठति परिह
नपरापरध्यानयोरलाद्दि सर्वक्रियाप्रयासोनियमेन निर्भ्रान्तेन यानेदेवपरामृश
ति५ यः सम्यक् मनायासनयाहृदे विश्रुप्रवाहप्रसरद्धौम्यकुण्डलनादियोगिति
परामृशनसमप्रवेशिनमज्जति देहादिस्मिकोचसंस्कारपरोक्षेनतन्मयीभवति यदुक्तं
श्रीशृम्भुजिद्भट्टारकएव नोर्ध्वध्याने प्रयुञ्जीत नाधस्तान्न च मध्यतः नाग्रतः पृ
ष्ठतः किंचित्पार्श्वयोरुभयोरपि नान्तः शरीरसंस्थं तु न बाह्ये भावयेत्क्वचित्
नाकाशे बंधयेल्लक्ष्यं नाधो दृष्टिं निवेशयेत् नचालोकेमीलने किंचित्किं·

श्रिव विदृष्टिं वंपदं अवलंबं निरालंबं सालंबं नैव भावयेत् नेंद्रियाणि न भूतानि श
२८ ब्दस्पर्शरसादयः एवं समाधिस्थः केवलं तन्मयीभवेत् सावस्था परमा
98 मोक्षा शिवस्य परमात्मनः निराभासं पदं तन्नतत्वा प्राप्य न निवर्त्तते इति तदेव ना
डीसंहारयागावाग्यायक्रमासादितमोहजयो मज्जन्दुष्टविद्यात्मकशाक्तबला
मादतत्पकुषीदानीं कृतपणभूतहृदात्मकशांभवपदो योगी स्वमायानिर्माण
मापादयति स्वस्यैवेतत्स्य संबोधिनीमात्राविद्गमाप्रपानतानां प्रासत्तूंपेयये
एवैयवेदकावभासात्मकं निर्माणमापादयति निर्मितमेव न स्पर्शयति यदु
क्तं श्रीस्वच्छंदे तदेव भवति स्थूलेषु लोपाधिवर्णाख्यये स्थूलसूक्ष्मविभेदेन
तदेकं संव्यवस्थितमिति प्रत्यभिज्ञायामपि आत्मानमत एव यायें जयीक्रया
दृष्यविश्यति ज्ञेयं न विति आगमेपि जले हिमं वयो वेदग्रहवक्षामापि

२८

ये नास्येव तस्य कन्तेव्यं तस्यापश्चिमजन्मनेति श्रुतेनैवाप्ययेतोऽस्मत्पनदेवदृ।
तिवायस्य संवित्तिः क्रोडाभेनाखिलं जगत् सपश्यन्समन्ततः पुत्रो जीवन्मुक्तो
नसंशयः इत्यनेन स्वयं देशितपादितं नैवेवं स्वप्नाकिंनिर्भिन्नशून्यभावशरीरव·
तोऽस्य जन्मादिबन्धः कश्चिदित्याह विद्याविनाशे जन्मविनाशः॥ योऽन्तायाः
सहजविद्यायाश्च विनाशे सन्ततोन्मग्नतयास्फुरणे जन्मनो ज्ञानसहकारिकर्म
हेतुकस्य उल्लेखमयस्य देहादिप्रादिसमुदायस्य नाशो विध्वंसः संपन्न एव यदु·
क्तं श्रीकण्ठ्यां सम्पन्ने वेपरिज्ञाते योगादेर्लक्षणे तृणादिकं यथापाणिपा
णौ सर्वमेवं शिवाद्यवनिपर्यन्तं भावाभावोपबृंहितं सर्वं शिवमयं ध्या
यन्भूयो जन्म नवाप्नुयात् श्रीस्वच्छन्दे स्वनिर्वाणपरं शुद्धं गत्वा पारं परायणं न
हि दिव्याविसृष्टेन नानाभूयो न जायत इति श्रीमृत्युजिद्भट्टारकेऽपि तत्त्वत्रयवि

शिव· निर्मुक्तं पाशत्वं तं नवलं फवं दिव्येन योगमार्गेण दृष्टाश्चेयो न ज्ञायन इति दिव्ये
२५ नेति विकल्पहानोमिषदविकल्पविमर्शोपायेन यदा न स्पृष्टविधास्वरूप
29 मस्यतिमज्जेतिनदा कवर्गादिषु मातृष्वर्णोद्याः पशुमातरः शुद्धिच्छायामव
नीतिप्रोक्तः यामायामिजेगरहानः कथिता समवायिनी इच्छां नं रूपमादे·
विमिस्तो· प्रतिपद्यते सेकापि सन्त्यनेकन्नेय व्यागच्छतितत्कुला एवमेत
एवमेतदिति ज्ञेयं नान्यथेति सुनिश्चिते ज्ञापयन्ती जगत्यत्र ज्ञाने शक्तिर्निगा·
द्यते एवंभूतमिदं वस्तु भवत्विति यदा पुनः ज्ञातातदेवतन्नद्वत्कुर्वैत्यत्र क्रियो
च्यते एवं सैषा द्विरूपापि पुनर्भेदैरनन्ततां अर्थोपाधिवशाद्याता चिन्तामणि
रिवेश्वरी तत्रतावत्समापन्नमातृभावाविभिद्यते द्विधा च नवधा चैव पंचाश·
द्धा च मालिनी बीजयोन्यात्मकाद्भेदाद्द्विधा बीजं स्वरा मताः कादिभिश्च स्मृ
२५

तायोनिनवधावर्गभेदतः बीजमंत्रशिवः शक्तियोनिरित्यभिधीयते व
र्गाष्टकविभेदेन माहेश्वर्यादिवाष्टके प्रतिवर्णविभेदेन शतार्धकिरणो
ज्ज्वला रुद्रशक्त्याणां वाचकत्वेन तत्त्वाख्यानां निवेशितेति श्रीमालिनीविजय
प्र॰ निरूपितनीत्या पारमेश्वरीयपरावाक्समंतेच्छाज्ञानक्रियारूपतास्थितवाबी
जयोनिवर्गवर्णादिरूपो शिवशक्तिमाहे॰श्वर्यादिवाचकामातृतांत
रूपांमातृकामनतिक्रान्ता सर्वमानसविकल्पकसविकल्पकतन्मूलवेद॰
नेद्रूपा स्वतः परामर्शात्मना स्थूलसूक्ष्मप्रह्लादवैर्यविद्यमाना वर्णवर्णा
दिदेवताधिष्ठानादिद्वारेण समयदृष्टमवर्णगेहेघादिरूपं प्रपंचप्रपंचयन्त्यसंकु
चितस्वतंत्रचिद्रूपस्वस्वरूपमाहात्म्यो नासंकुचितपरतंत्रदेहादिमयतामा॰
पादयति तदुक्तं श्रीतिमिरोद्घाटेपि कंठं अविति [illegible]

शिव
१
30

मध्यस्यावस्थापणावलंबिकाः पीठेश्वर्यो महाघोरा मोहयंत्यो मुहुर्मुहुरिति
पूर्वमपि संघटितं ज्ञानाधिष्ठानं मातृकेति सामान्येनोक्तमिदं तथा मत-
त्रेऽपि प्रमाणयन् माहेश्वर्यादिभिः पशुजनाधिष्ठानभूताभिरपि शाक्तात्रैव
द्वारेणामोहयत्येतस्माशयेनेति विशेषः यत एवमतः शुद्धविद्यास्वरूपमुन्मेषु
क्तिभियामाद्विनमपि प्रयत्नान्न प्रपतितं तथा सर्वदशासु योगिना सावधानेन
भवितव्यमित्याह त्रिषु चतुर्थं तैलवदासेच्यं त्रिषु जाग्रदादिषु पदेषु चतु
र्थं शुद्धविद्याप्रकाशरूपं तुर्यं नेदं सामान्यकथासु तैलवदिति यथा तैलं
क्रमेणाधिकं प्रसरदाश्रयं व्याप्नोति तथा सेच्यं त्रिष्वपि परेष्वन्मेषाप
शोन्मेषककाद्यंतकोट्योः परिस्फुरंतानर्थं सेतमध्यदशावष्टंभयुक्तान्या
भ्रयान्तरेणतन्मयीभावक्रमाश्रयात् जाग्रदादयस्तुर्यमेवानुप्रवेशितादेवताः ३

यनेनोद्यमशक्तिचक्रानुसंध्यवष्टंभभाजः स्वरसप्रसरज्ज्ञानादिपर्येभ्यसमज्ञामा
त्रेत्यर्थस्योक्तं ॥ चित्तमात्रकावीर्यशाइति स्पंभवोपायानुग्रणहठपावकप्रश्नाज्ञा
णादिसंहारादप्राक्षीनः शुद्धेनैनस्वेच्छाणाणवोविनावष्टंभप्रज्ञाद्दलकस्यज्ञाग
णादित्रयेवपर्यस्मासिद्धंकार्यमिन्दुकुमिति मध्यविशेषः शुद्धोपायमाह मध्यः
स्वविश्वेनपविशेषेण प्राणादिस्थूलभावनस्यक्राम्सलमध्यांतरे स्वद्मातीतंव
परमंस्यंदनंलभ्यतेयतः ॥ इस्पषकमध्यपविशेषन स्वचेतसेति श्रीस्पन्दजिद्धा
ता२ रकानिरूपितनीत्याप्रोंघाम ध्यानधारणादिस्थूलोपायानपरित्यज्य स्वचित्तेना
विकल्परूपेणांतर्मुखोन्तरविमर्शचमत्कारात्मनासंवेदनेनपविशेषात्मावि
शेषकीटकमयः शारीरप्राणादिप्रमातृतांनैवविश्वमत्कारसेमज्जनेन
प्रणामयत्र नरूक्रं श्रीहेरुस्वदेः व्यापारंमानसंत्यक्त्वाबोधमात्रेनियोजयेतन

शिव
३१

31

दाशिवतत्त्वमध्येति पश्चार्धं कोपवार्णां वाम श्रीविज्ञानभट्टारकेऽपि मानसंवे
दनाशक्तिरात्मा चैतिवतरुष्टं यदाप्रियेयपरिलीनां तदानेऽरवंवधुरीति ए:
तदेवज्ञानगर्भेत्तो वे विहायसकलाक्रियाः जननिमानसी: सर्वतोविमुक्त
करणाक्रियावृत्तिपारतंत्र्योज्वलं स्थितैस्तत्त्वभावतः सपदिवेद्यतेसापरा
दशाहृभिरनैदिनामसमस्तवोमृतसंदिनीति ग्रंथेन महागुरुभिर्निबद्धं इत्यं
वपरमपदस्थविष्टस्यास्यवस्त्वस्वाभावायदापुन: प्रमाणां भवतितदा पा
णसमावारेसमरसर्णवं ॥ परस्पुरत्नात्मकशाक्तपरिमलसंस्कृतस्य प्राणस्य
सम्यगितिविकसितसमयग्रंथ्यात्मकोंतरावष्टंभभलादाईघदृहिमेदसेदवारे
प्रसारणेसूमेविदातेदवनात्मतयैकरूपं दृशोनेसंवेदनमयी मावेदशास्वस्य
भवतीत्यर्थ: उक्तं च श्रीमदानंदभैरवे उक्तस्य लौकिकाचारमैदनेशक्तिरस

३१

येन समस्तं सर्वदेवानां तथा वर्णाश्रमादिके इत्यादिना समनन्तरदर्शीसमस्तः
सर्वबंधनैर्मितिः उक्तमेव श्रीमत्परभित्तायामबुद्धियागाम्यमस्येऽपि बाह्यदृष्ट्वा
पायिनानाह्निनसंकोचानां विश्रान्तिस्वरूपलाभएवेत्युक्तं यदावेनतशुेवनयो
वयानावष्टंभमकषैलभ्यं न यौनीतपदमेवसमयं न समाविशति श्रीपरत्र्वी
परकोटिसंवेद्यनपर्यं वसमन्कारमोचेपवसंतघ्नग्रासलेनदास्य ॥ समयोपसम
वः ॥ पूर्वापरकोटिग्रासनपरसमसास्वादयतोमध्येमध्यदशायामवरः श्रेष्ठः
हः समस्तवोध्यूम्यानात्मा उक्तितः सर्वोजायते न नविद्यासंहारे तदुन्मत्तः
मदर्शनमिन्नकमस्वार्थे भीत्यासद्भावाप्रवृत्तीत्यर्थः उक्तं च श्रीमालिनीवि
जये वासनामात्रलाभेऽपि योऽप्रमत्तो न जायते तस्य नित्यं प्रभोगेषु योजयंति
विनायकाः तस्मात्तनेषु संसक्तिः कुर्वीत न समवांछयेत् सिद्धिमार्गापि सेवोदितं प

शिव. घ्नमेवयमेवैषिषन्तेयदितरेतरस्मावष्टंभेनमध्यपदंपुनरपिसिंचतितदा ॥
३२ मात्रास्वप्रत्ययसंधानेनष्टस्यपुनरुत्थाने ॥ मात्रास्वप्रत्ययसंधाने
32 यर् वलक्षणायबाह्यरूपेणतवावीवाँश्रुगोचरः मनश्चिंतयतेयानिबुद्धिश्चवाच्यवस
ति ग्रहेकृतानियान्येवयत्रवेद्यतयास्थिते यश्चनास्तिमतनैवतत्रेष्टवः प
यत्नतरलितश्रीस्वच्छंदे निरूपितनीत्याविश्वमिदं सिद्धमितिविद्धनात्मरूपता
सर्वत्रानुसंदधतः पूर्वोक्तावरयमस्ववाक्नष्टस्यापहारितत्वेनपैकचनवमत्कार
मयस्वभावस्यपुनरुत्थानमुन्मज्जनेनतदेकसंपन्नेषुप्रोक्तंयोगिनोभवतीत्य
र्थः तदुक्तंश्रीस्वच्छंदे यमसर्वसर्वत्रैवयोगिनामपियतात्मनः इतिपक्ष
स्य यस्माद्धेयमयोभावः स्थिरः पूर्णः समंततः मनोनवलतेनस्य सर्वा
वस्थागतस्यतत् यत्रयत्रमनोयातिज्ञेयंतत्रैवचिंतयेत चलि[illegible]वा ३२

यास्यतेकुत्रसर्वंशिवमयंयतइति विषुयेषुवसर्वेषुइंद्रियार्थेषुवस्थिते
यत्रयत्रनिरूप्येतनाशिवंविद्यतेक्वचित् इत्यनेनामादिनप्रकर्षेणयोगी
शिवतत्त्वोजायते॥ तर्पपरिशीलनप्रकर्षात्प्राप्ततत्त्वयोनीतपदः परिपू
र्णः स्वछस्वछंदविसर्गानंदघनेनशिवेनभगवतातत्त्वः देहकलायाश्चवि
गलनात्तत्त्वमोजायतेतद्धिगलनेसात्ताह्लिवपवासाविसर्गः तथाच
श्रीकालिकाक्रमे तस्मान्नित्यमसंदिग्धंबुद्ध्वायोगंगुरोर्मुखात् शिविक
त्वनभावेनभावयेत्तत्परायणः यावत्तत्त्वमतांयातिभगवान्भैरवोब्रवी
दिति एवमपिवयेतेदंतद्धिभोगानइत्याम्नायोक्तनीत्योपतनभोगाति
वाहनमात्रप्रयोजनात्देहस्थितिरस्यनातिक्रमणीयेत्याह॥ शरीरस्थ
तिर्व्रतं॥ प्रोत्काहदशाशिवतत्त्वस्ययोगिनः शिवाहंभावेनवर्तमानः

शिव॰
३३
33

स्यशरीरवृत्तिर्वर्तनंयत्तदेवव्रतंस्वस्वरूपविमर्शात्मकनित्योदितपरपूजा
नन्यस्यनियमेनानुष्ठेयमस्य तथाचश्रीस्वछंदे स्वपरीमेषयावमोशि
त्वोहंरूपेणतद्व्रतं देहस्थासामिपितोप्यात्मानन्दहलीयततनमोरे स्मृतयादेह
प्राणावस्थितस्यैवशिवसमाविष्टव्रतकंतयुत्तमस्यदेहस्थितिरिसंवते ३
पयुक्तं यदुक्तंत्रिकसारे देहान्नियताभिर्मुद्राभिर्यः सदासन्निहितोबुधः स
त्वमुद्राधरः प्रोक्तः शेषास्त्वस्थिधारकाः इति श्रीकुलपंचाशिकायामपि
अव्यक्तलिंगिनंरूपसंभावेनमहीव्यः लिंगिनंनोपसर्पंतिभ्रांतिमानराः
यतः एवंविधस्यास्य॥ कथाजपः॥ यदहमेवपरोहंसः शिवएवपरमकारः
णमितिश्रीस्वछंदेतिरूपितनीत्यानिजमेवपराहंभावनामयत्वात तस्य
देवातिदेवस्यपरबोधस्वरूपिणः विमर्शः परमाशक्तिः सर्वज्ञानधा

लिनीति श्रीकालिकाक्रमनिरूपितनीत्यामहामंत्रात्मकाहंवि
मर्शोऽस्य यद्यदालापादिनिरस्य स्वात्मदेवताविमर्शानवरता
वर्तनात्माजपोऽज्ञायते यदुक्तं श्रीविज्ञानभैरवे भूयो भूयः परे भावे भावना
भाव्यते हि या जपः सोऽत्र स्वयं नादो मंत्रात्मा जप्य ईदृश इति तथा सकारेण ब
हिर्याति हकारेण विशेत्पुनः हंसहंसेत्यमुं मंत्रं जीवो जपति नित्यशः षट्
शतानि दिवारात्रौ सहस्राण्येकविंशतिः जपो देव्या विनिर्दिष्टः सुलभो दु
र्लभो जडैरिति ईदृग्जपश्चतत्वतोस्य वर्णमाह दानमानसमानेन योऽनुवृत्तस्य
हृदयस्थानामनोपज्ञानेनामात्राकारवृत्तिरस्य दानं दीयते परिपूर्णे स्वस्वरूपे दीयते
वेद्यमनोविश्वभेदः दीयते ध्यानेन मायीयस्वरूपं दीयते येन रत्नानेन लक्षः शिवा·
त्मा स्वभावस्थानेनेति कुलाग्रयवरीयतेऽनेन दानमात्मज्ञानमेवानेनाते·

शिव· ३५
35

वासिम्योदीयते नडक्रंदृष्टांनात्स्यशोनाद्यापिवितननाउवमागयान नायपि·
यंति॥ योगीशः जलाचारयतितिष्ठितांऽति यथोक्तदृशाश्चिवनल्पनयाति
न्यमेवन्नतजपवयोष्ठ्नातिशाक्तिचक्राहृदः मपवनन्नतउपेदृष्ट्यानांप्रति·
बोधकस्याह॥ योविपस्यात्ताहेवस्व॥ ग्रवीयसूत्रानीम्मविपंकवयोह
शुमाहेस्वयोद्याः पशुमानरध्यभिहितदृशामाहेस्वयोदिशाक्तिचक्रं न·
त्रतिष्ठतिविहितस्वमाहात्म्यत्वानप्रगत्वैनयः प्रतपतिमजाहेवः ज्ञानानी
तित्ता ज्ञानशाक्तिस्तस्याहेवरूपदृष्पात् ज्ञानशक्त्याप्रतिबोधयितुंदृमः
शुन्यस्तशाक्तिचक्रपरतेचीत्कृतनान् स्वात्मन्यप्रमविसृः कथमन्यान्यबो
धयेत यद्गुह्यापेतयानतशाह्योवस्तेव्याहार्यः वशाह्योहार्थयोपमवि·
पस्यः मवमाज्ञानप्रबोधनहेवस्तस्याधन्नमप्रकं ज्ञानमात्मस्ताम्भिति स्र

३५

यस्त्वशक्तिचक्रपरंतेजीकृतमान् स्वात्मानन्दप्रभविष्णुः कथमुन्मन्याम्बोध
येन पञ्चकृत्यपेलयानन्दशक्त्याज्ञेत्याहार्थः चशाक्त्याज्ञेयेयायमविषयः
सपस्माज्ञानप्रबोधनहेतुस्तस्माद्धकमृतौ दानमात्मज्ञानमितिग्रन्थेनबल
रमारूप्याम्यस्तूपादितिनिकृष्टस्थिरमायोगिनीयोगीन्द्रः वीतिविज्ञानेपतिप
दे स्थितिपरस्यः प्रमुख्यानमदरंजेतिज्ञाता हेरतिरूपः मितितच्छना वि
मर्जनीयेनविमर्शशक्तिस्वकारेणाज्ञातसमस्तयावेनकर्मोपसंपुष्पनरस्मा
स्थितस्ययोयोगीशोविमर्शशक्त्यास्वस्वरूपात्मकविज्ञानपरस्यः स्वज्ञानाकु
नोवावगीतस्यमन्तरावास्वरूपंतत्त्वनोतिः स्मारनानतपादयनामासारयन्ती
तिव्याचष्टेतपतत्त्वनतः प्रतिभाति परार्थसंगतेनीतिवाहनान प्रतिस्वं
वेदशोव्याव्याक्रममस्यसहस्रशोदर्पोपितेणवपनात ग्रस्तव॥ सप

शिव

३५

35

क्रियैव बोधस्य विसृष्टं ॥ यतोयं शिवतत्त्वस्य उक्तस्तेनो यथा प्राक् प्रोक्तस्य जगत्कृः

त्तस्थित्याप्रायरश्चाशिवस्य विसृष्टं स शक्तिमयेन यथास्यापि स्वस्याः संविदा

त्मनः शक्तेः प्रचयः क्रियाशक्तिस्फुरणरूपो विकासो विसृष्टं यदुक्तं श्रीस्वच्छ

क्षिति यतो ज्ञानमयं देवि ज्ञेयं च बहुधा स्थितं तिष्ठन्ति नानासर्वेषां ज्ञानानि त्र

च सृज्यते कालिकाक्रमेपि नवरूपतया ज्ञानं बहिरेवं ततः प्रकाशते ज्ञानाद

तेनार्थसत्ता ज्ञानरूपेण तेन जगत् न बहिर्ज्ञानादन्ये भावाः केन विद्धि विषयीकृताः

ज्ञातेनैदात्मनाथाभासेन समादवसीयते श्रुतिस्तिनास्ति विभागो न विषयविषि

योगतः ज्ञानात्मतां ज्ञेयनिष्ठाभावानां भावनाबलात् प्राप्य हृदनाज्ञान

ज्ञेययोरेकरूपतेति न केवलं सृष्टिरूपा यानिजशक्तिविकासोस्य विसृष्टं

यावत् सृष्टयादिनो ॥ स्थितिलयौ ॥ स्वशक्तिप्रचयोस्य विश्वमिति क्रियाशक्त्या

भासितस्यविश्वस्यानन्तस्यमात्रेयत्वंकंविकालेवहिर्मुखत्वेनावभासरूपायाः
स्थितिस्त्रिमयप्रमातृविश्रान्त्यात्मयोलयस्तावद्वृत्तावेनस्वस्वशक्तिमयत्वप्र
वलनत्वेदंयत्ताभासमानेविलीयमानंचनिजसंविदूपात्मकमेवान्यथास्य
स्वसंवेदनानुपपत्तेः अतएवश्रीकालिकाक्रमे अस्तिनास्तिविभागेनेत्या
दिस्थितिलयपरत्वेनोक्तं तथा सर्वंग्रहणिरालंबंज्ञानंस्वप्रत्ययात्मकं यः
पश्यतिसमुत्क्रान्तोजीवन्मेवनसंशयः तत्त्वंचसृष्टिस्थितिलयावस्थास्वन्यो
न्यभेदावभासमयीमुखस्वरूपास्तथास्तमायान्तस्मिन्नाशंकांशान्तयन्नाह
॥ तस्यसृष्टावमणिग्रामः संवेदनामभावात् ॥ तेषांसृष्ट्यादीनांसृष्टावस्थाम
वेतेपिनास्यप्रोगिनः संवेद्यभावात् तथैवसमस्तात्मकविमर्शमयस्तु प
लतत्त्वविग्रामस्थलनंतत्त्विग्रामेकस्यचिदप्रकाशनात् यदुक्तंतत्रैव

शिव·
३६
36

नाशो विद्याप्रपंचस्य स्वभावो न विनश्यति उत्पत्तिध्वंसविरहात्तस्मान्नाशो
न वास्तवः यतो विद्यामुत्पत्तिध्वंसाभ्यामुपवर्ण्यते यत्स्वभावेन नो नष्टं
तत्र दृष्टं कथमुच्यते इति ऽपि तद्देवसंपदे सर्वस्याप्युगलेवात्रकार्यकत्वेन श्रो·
ह्लितं कार्यं तावत्प्रियाणीत्वचकाह्निवपुनरत्नयं तया कार्योन्मुखः प्रयत्नो
यः केवलं मोक्षलक्षणे नैष्किल्बिषविल्लोमोसीत्यवुधः प्रतिपद्यते नन्वयो
नष्टो भावः सर्वे जन्तवस्तास्पदे नत्वलोपः कदाचित्स्यादन्यस्यात्र फले·
मनानन्दस्य नैवात्र स्वस्य योगिनः॥ स्वावासात्त्वयो बहिर्मतने॥ वेद्यस्य
प्रोंज्जानयोः स्पन्दः त्वयोर्बहिर्विनीलादिविषये तत्त्वाभासरूपतया मनने
सवेदनेन न लौकिकवद्दहंतासंस्पर्शनेनास्य हि स्वशक्तिमयवपुः स्य विश्व
मिलत्करस्य ज्ञाप्यैनीत्यासर्वमहंताह्रादितत्वेनस्फुरति नन्वतिपन्न स्वावेद्यः ३६

त्वादीत्येवं परमेतत् योगीति स्वप्नान्तप्रयुक्तकम्पमानत्वभावः कथं स्वसंवे-
द्यः स्वाभ्यां स्पृश्यते तथा च श्रीप्रत्यभिज्ञायां ग्राहकभूमिकोत्तीर्णोऽन्तो
वा स्तवपमानत्वं दृश्यापुपमात्रं नानात्मत्वहेतुरूपस्यापि न स्वसंवेद्यः स्वसाला:
त्कारेणापि न स्वसंवेद्यः स्वोद्दितेषां नोऽन्यत्र यत्न एव वा स्वस्वोद्दिष्टेन वैकल्पात्मक-
रूपज्ञानं हि विभावस्त्वनन्तस्यादिस्वमे अतएव न द्यः स्वेन स्वसंवेद्यत्वं न ग्राह-
ग्राहकोऽनव नवास्ति मूर्तभावोऽपि तदस्ति परमार्थेन इति स्वपदेऽस्ति स्वापि ते
यत स्वप्नीणां प्रयुक्तकम्पमानभावस्य योगिनो नात: स्वसंवेद्यः स्वसंस्पर्शो
न पवामो ॥ तद्दिप्रकाशकेवली ॥ ताभ्यां स्वसंवेद्यः स्वाभ्यां विशेषेणाणु-
कं संस्कारमात्रेणापि प्रोतसंस्पृष्टः केवली केवलेन चिन्मात्रप्रमातृत्वे ता-
पयस्य तत्र मे श्रीकालिकाक्रमे स्वसंवेद्यः स्वोद्दिविज्ञानविकल्पानल्प

शिव॰ कल्पितं भिन्नाहंतामहामोहं योगी योगफलं लभेदिति तथाह्यावदमा
णोपेतया विशेषयोनकं एवमुक्तस्याहंतालोपेनतदुत्थापितया यदाह
३७ ८ ॥ मोहयति सैनस्त्व कर्मात्मा ॥ मोहेनाज्ञानेन प्रतिसंहृतस्तरैकाग्र्यनस्तत
37 एवमुक्तैः रोधाख्ययोगः संयुतः कर्मात्मा नित्यं शुभाशुभकर्मलेकितः
तदुक्तं तत्रैव यदविद्याहृतनतया विकल्पविपर्ययोगतः शिवादीन्नैवकरि
तिसमुद्भावयतीति विलाप ततः शुभांशुभाभावालंबेन तदङ्गतनतः शु
शुभेभ्यस्त्वशुभावेभ्यः परेङ्गः स्वेधुजायतइति एवमेहस्यापि कर्मात्मनो य
दानर्गलमोहशशक्तिपातनवशोत्थितमहजस्वतोनेक्यथयोगो भवति न
ह्रास्य ॥ भेदतिरस्कारे सर्गान्तरकर्मत्वं ॥ शरीरस्याप्राणाद्युहंताभिमानात्मनः
सकलप्रलयाकलादिप्रमातृपतिनस्य भेदस्य तिरस्कारे शिथिलनस्यापि विद्व ३७

59

नस्वभावोमज्जनाद्यपद्रुमानेसतिक्रमेण मंत्रमंत्रेश्वरमंत्रमहेश्वराणामकृ[illegible]स्व
माहात्म्यावाप्तौ सर्वोनरकमेवं यथाभिलषितनिर्मेयतिमोक्षं नैव भवति न
ध्यावश्रीस्वच्छंदे त्रिगुणेनवजमेन स्वच्छंदसदृशो भवेदिति स्वच्छंदसादृश्ये
नभेदतिरस्कारमस्याज्ञा ब्रह्मविष्णिंद्रदेवानांसिद्धैरन्यैरयोगिनां भयत्रा
तायहतांवष्णापाज्ञयरुद्धकुद्धवेन दर्पहरनिकालस्यपानयेद्बुधरानपीत्रके:
नचैनस्यासंभाव्यं यतः ॥ [illegible]।करणशक्तिः स्वतोऽनुभावानां ॥ स्वतः स्व ।
स्मादेवानुभवात्संकल्पस्वमादौ करणशक्तिस्तन्नदसाधारणोधैर्निर्मान
वमात्मनः सिद्धमेव श्रीनैवाशयेन स्त्रीप्रत्यभिज्ञायामुक्तमेव यथाभीष्टः
समुल्लेखावभासनात ज्ञानक्रियेस्फुटेएव सिद्धे सर्वस्य जीवतस्तुमे नयावे
भवाद्यदिचैनमहाद्राप्तिभिवेशेनवस्तुशानिनदा सर्वसाधारणाभीष्टार्थेनिर्मा

शिव ३८

38

नृत्यपि भवति तदुक्तं तत्रैवागमे यदा व्रतेपि मुख्यक्रस्वसामर्थ्यगुणोज्ज्वला भ
वेद्दृढतराहूरदाशितारात्स्वेदीनता तदा चैतेषां संकल्पः कल्पपारगतां व्रजेदि
ति यतस्त्वकरणप्रोक्तिशाखोक्ता तथोर्ध्वमासाते यथाशक्तिरेव बोधरूपस्य
मानः मासमेतमायाशानुरूपं हलितं तत्स्वरूपो नैजनाय ॥ विपदायुक्तमाणे
त्रयाणां भावो मुख्यत्वं तदभिसंगतं तत्संत्वीभावतामयानां स्थितिलयश
ह्रीकानां पदानामवस्थानां यदादिस्पर्यानेविवमन्त्रुलिवेनानेरत्ववेन्तयोर्ध्ये
परं मायाणाम्नयाद्धादितमपि ततद्विषयोपभोगाद्यवमरेषु विघ्नदरामा
समानेनेनतत्रद्रवसोश्लणामायोविवेनाप्यत्रप्राणानमेतर्श्ववेतद्विमर्शाव
स्थितिनारतमेनानुगततयाप्राणत्मापतनस्तैवजीवितेनापिजीवितस्या
नेजनेऊयोन तदुक्तं श्रीविज्ञानभैरवे ग्रंतः स्वात्रभवानेराविकस्यान्तकोणा

३८

वत । यावस्था भरिताकारा भैरवी भैरवात्मनः । तद्वपुस्तत्त्वतो ज्ञेयं विमलं वि
श्वपूरणमित्याद्युपक्रमस्य शक्तिसंगमसंक्षुब्धशक्त्यावेशावसानिकं य
त्सुखं ब्रह्मतत्त्वस्य तत्सुखं स्वाक्यमुच्यते लेहनामन्थनाकोटैः स्त्रीसुख
स्य भरात्स्मृतेः शक्त्यभावेऽपि देवेशि भवेदानन्दसंप्लवः आनन्दे महति प्रा
प्ते दृष्टे वा बान्धवे चिरात् आनन्दमुद्गतं ध्यात्वा तन्मयस्तल्लयी भवेत् जग्धिपा
नकृतोल्लासरसानन्दविजृम्भणात् भावयेद्भैरवं भावं महानन्दमयो भवेत्
गीतादिविषयास्वादासमसौख्यैकतात्मनः योगिनस्तन्मयत्वेन मनोरूढे
स्तदात्मतेति आदिना उपायदर्शनेन प्रपंचितेन पुनश्च अतिक्रुद्धः प्रहृष्टो
वा किं करोमीति वा मृशन् धावन्वा यत्पदं गच्छेत्तत्र स्पन्दः प्रतिष्ठितः इत्या
दिना प्रबुद्धः स्यादनाहूतस्त्वयं तेन प्रदर्शितेन पतनस्पन्दनिर्णीये तिराकांदेम

येव निर्मिमीते त्रिभुवनवैचित्र्यमिति स्वेच्छाजागरादौ नयेदनुप्राणनमनुक्रमेणन

शिव. सर्वदशागतानादिमध्यान्तेषु सृष्टिस्थितिसंहारविमृशितया भैरवात्मविमृशिते

सू स्थितिशेषः एतच्च त्रिपदाद्यनुप्राणनेनानेन सूत्रेणावष्टम्भभरदशायामेवासा

39 यसंलक्ष्ये दर्शितम् ॥ चित्तस्थितिवच्छरीरकरणबाह्येषु ॥ त्रिपदाद्यनुप्राणन-

मित्येव यथान्तर्मुखे रूपायां चित्तस्थितौ तत्रैतदनुप्राणनं कुर्यात् तथा शरी-

रकरणबाह्याभासात्मिकायां बहिर्मुखतायामप्यानन्दविमर्शावष्टम्भबला-

मा क्रे ७ त्कारेणानवरतमभ्यासेनानुप्राणनं कुर्यात् यदुक्तं श्रीविज्ञानभैरवे एव स-

र्वं जगत्स्वदेहं वा स्वानन्दभरितं स्मरेत् युगपत्स्वामृतेनैव परानन्दमयो भवेत् ए-

वं ह्यानन्दामृतास्वादनव्याप्तिः सर्वदशास्वस्य स्फुरन्ती भूतामसती यथेष्टनिर्माण-

कारिणी भवति यदा त्वयमेवमसौ न सर्वदशासु स्वेन विमृशति तदा देह

सू

हि प्रमातृभावाद् हृल्लेखमध्यमानामकाणवमलरूपात् अभिलाषाद्दीर्घं·
तिः संवादस्य॥ शक्तिचक्रार्पितैः कंचुकानां करणबहिष्करणानामा·
वृत्तैः सह संवाहानेयानेषां मृतेनैयनेरति संवाहः कर्मात्मरूपः पञ्च
लस्याभिलाषो मलोऽयमिति श्रीस्वच्छन्दटीकनीत्या हृल्लेखमध्यमनामकाविद्या
ख्याणवमलरूपादभिलाषाद्देहो वैहिं गीतिविषयोन्मुखत्वं प्रवभवति ततं
नश्वेवस्वरूपावहितत्वं जानुविन्न यङ्के कालिकाक्रमे यदविद्याधूनन
याविकल्प[illegible]विधियोगतः शिवादीश्वेवकोइतिसमुद्रावपनेलि·
लात् ततः शुभाशुभाभावालद्व्यतेनरूपानतः शुभाशुभेभ्य स्वभावेभ्यः प
रेङ्ः देवप्रजायते स्वतथ्यो कल्पनाहृत्वापवंनेनरकादिषु स्वाम्येदेषेषु
दर्शनैवेणावाबक्लिनायथा मायामपैः सदाभावे रविद्यापरिभुंजते।

शिव. ५०

50

मायामयीं तनुं यां निजेन तनाः क्लेशभाजनमिति यस्त्वन्त्यपरमेशशक्तिपातः
वशो निमिषितेषं स्वभावमेव विमृशति तदभिलाषाभावाद्बाह्यवहिर्गतिर
पिरस्यात्मारामस्यैव तिष्ठतीत्याह ॥ तदारूढप्रमितेस्तत्क्षयाज्जीवसंक्षयः
तदिति निरूपितनिर्दिष्टसंवेद्यात्मनि तत्पदेऽस्यारूढा तद्विमर्शनपराप्रमितिः स
विषयस्य योगिनस्तस्य तदभिलाषतत्क्षयाज्जीवस्य संवाद्यात्मनः पुर्यष्टक
प्रमातृभावस्य क्षयः प्रशमस्तिन्नमात्मप्रत्येव स्फुरतीत्यर्थः यदुक्तं तत्रैव
यथा स्वभावशुद्धात्मा योऽयं बुद्धो नैव प्रस्यति तथा भावनया योगी संसारे नैव प्र
स्यतीति तथा निरस्यसदसद्वृत्तीः संस्थितपदस्रोतं विहाय कल्पना
जालमसद्दैतनयपदं यः स्वात्मनि रतो नित्यं कालग्रासैकतत्परः कैव
ल्यपरमार्थयोगी सनिर्वाणपदं लभेदिति कैवल्यपदभागिनीद्धियत्नः

५०

शिव ५८

स्थितो योगी समुत्क्रमो मोक्षेन्न जायते श्रीमृत्युजित्यपि निमेषोन्मेषमात्रेण
नत्वेयद्यफलभ्यते नदेवकिल मुक्तोसौ न पुनर्जन्मवान्भवेदिति उक्तसारे
पि श्रुहानन्तस्य माहात्म्यज्ञानमात्रस्य संदर्शि श्रोत्रान्तरंल संप्राप्तेन नल्लणाद्देव
मुच्यत इति ननु भूतकंचुकित्वमप्यस्य कस्मान्न देवनतिवर्तते इत्याह ॥ नैसर्गिकः
प्राणसंबंधः ॥ निसर्गात्स्वात्मनः स्वभावाद्दायातो नैसर्गिकः प्राणसंबंधः
संवित्किल भगवती विश्ववैचित्र्यमवभासयिषुः संकोचावभासपूर्वकं सङ्कु-
चद्रोपविश्वस्फुरत्तात्मकप्राणनारूपग्राहकभूमिकां स्वीकारायाहरूपजगदा
भासात्मना स्फुरतीति नैसर्गिकः स्वातन्त्र्यात्मा अस्य समुद्भासितो स्याः प्राणसंबं
धः तथा च श्रीवाजसनेयायां या शक्तिः परा सूक्ष्मा व्यापिनी निर्मला शिवा
शक्तिचक्रस्य जननी परानन्दामृतात्मिका महाघोरेश्वरी चण्डा सृष्टिसंहारकारि

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

शिव
५२
42

यानरूपे पुरुषव्यापकस्य स्यैषोऽपि मोक्षदक्षिणावाममध्यनाडीपदेषु यानासिका न
सैव कौटिल्येन वहन्ती निःकुञ्चना कुण्डलिवाहिनी प्राणशक्तिः तस्याश्चेतश्चित्यानरी
संवित्तस्याश्चापि मध्यंसंवेदनलक्षणमनया यथा न तस्याद्देवता निदेवस्य परबोधस्वरूपि
णः विमर्शः यस्मात् शक्तिः सर्वज्ञत्वात् शालिनीति श्रीकालिकाक्रमे मालिनीस्था
यहि मशोमये रूपे न लसेप मार्दने तिभालत्वपकर्षी निमत्तोच्यते अयं हि सर्वदः
शास्त्रे दृष्ट्य माने निर्वृत्या तत्परः समाधिः तदुक्तं श्रीविज्ञानभैरवे ग्राह्य
ग्राहकसंवित्तिः सामान्या सर्वदेहिनां योगिनां तु विशेषोऽयं संबंधे सावधानता
नेति पञ्चमी दृष्यस्य योगाय फलेदृशो यत्न्य करणास्रुपसंहरति ॥ भूयः स्याद्व्यति
मीलने ॥ चैतन्यात्मनः स्वरूपादुदितस्याप्यविश्वस्य भूयः पुनर्विगलितभेदस्य सं
स्कारात्मना बाह्यरूपेण प्रतिमीलनं चैतन्याभिमुख्येन मीलनं पुनरपि चैतन्या

५२

नास्य स्वरूपोन्मीलनरूपं परयोगाभिनिविष्टस्य योगिनो न भवति तदुक्तं श्रीस्व
च्छन्दे उन्मनापरं नित्यं देवि तत्त्वात्मना नियोजयेत् तस्मिन्युक्तस्तदा योगी शान्तात्मा तन्मयः
स्वयं जायत इति तथा च उद्बोधितो यथा वह्निर्निर्मलातीव भास्वरः तथा यं
विष्णोः काष्ठं तथात्मा परमुद्धृतः मलकर्मफलाद्यैस्तु निर्मुक्तो विगतक्लमः त
स्यापि न बाध्येत यतैतीव सुनिर्मल इति भूयः स्यादिति सम्बन्धः एतोयमाशयः
यच्छिवत्वं यस्य योगिनो नापूर्वमपि तु स्वभाव एव केवलं मायाशक्त्यापि तत्स्व
विकल्पदौर्गत्याद्भासमानमपि तत्रायं सम्यक्वत्स्फुटं समरन्नस्याकोपायप्रदर्शित
क्रमेणात्माभिव्यज्यत इति शिवं ॥ इति श्रीशिवसूत्रविवृतौ वार्त्तिकोपाय-
प्रदर्शनं तृतीय उन्मेषः ३ ॥ सेयमागमसंवादसंदर्शनसंगतिसुन्दरा वृत्तिः शैव
रहस्यार्थे शिवसूत्रेषु दर्शिता ॥ शिवरहस्यनिदर्शनमेतत्स्वसंवेदनवाङ्मया

शिव· हरषोल्लसंत्या स्वकृतिर्ममेयं भवत्विदं स्फुटमिमांशिवस्तवविमर्शिनी १३
५३ यमेशोवकिनांकथिवर्धनीपरिणतिनत्रैनेपरमोममैतैः रसनमात्रनपवस्त्र्योयैवचव·
नृतिजगज्जननादिभयापहत्व २ देहप्राणसुखादिभिः परिमितनाहंतास्यदे
43 वर्तेहृतश्चैतन्यंचितुनेनिजंनस्वसहन्माहेश्वरंस्वजनः मध्येवोयस्त्वयानुविश्व
स्त५ मभितःस्मैनपिशेषमेपःपक्षेपड्डुपदेशानमत्रकथितः सान्तात्मपक्कः शिवः ३ त
रतनरसासेस्यारविंदविपनप्रेपदेपदमविवलंतिनालोकप्रमोदसुनिर्भरे वि
सृष्टानशिवयोकेसरैरहस्यसमुज्ज्वलेपसभिविलससमयस्त्रयानमसृन्त्लवदापि
तत ॥ इति श्रीशिवस्तवविमर्शिनीसंपूर्णासमाप्ता ॥ ` ` कृतिर्महामाहेश्व
रराजानकश्रीमदभिनवगुप्तपादपद्मोपजीविनाराजानकश्रीक्षेमराजस्येति·
शिवम ॥ शुभमस्तु सर्वजगतां ॥ ॐ ॥ ॥ ॥ ॥ ५३